

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δίκαιο και Οικονομία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ: Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗΣ-
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ**

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Μαρία Πρωτοπαπά

A.M. 1534

Επιβλέπων καθηγητής: Χρήστος Χατζηεμμανουήλ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2020

Παράρτημα Β: Βεβαίωση Εκπόνησης Διπλωματικής Εργασίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

(περιλαμβάνεται ως ξεχωριστή (δεύτερη) σελίδα στο σώμα της διπλωματικής εργασίας)

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, του Πανεπιστημίου Πειραιώς, «Δίκαιο και Οικονομία» με τίτλο ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ: Η ΔΙΑΦΕΡΕΣΗ ΤΗΣ ΛΙΣΤΟΤΙΚΗΣ ΔΙΑΜΕΣΟΛΑΒΗΣ

έχει συγγραφεί από εμένα αποκλειστικά και στο σύνολό της. Δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού προγράμματος ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ούτε είναι εργασία ή τμήμα εργασίας ακαδημαϊκού ή επαγγελματικού χαρακτήρα.

Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας, αναφέρονται στο σύνολό τους, κάνοντας πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου.

Υπογραφή Μεταπτυχιακού Φοιτητή/ τριας ΜΚ

Όνοματεπώνυμο ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ ΜΑΡΙΑ-ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Ημερομηνία 12/2/20

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή αποτελεί το αποτέλεσμα καταγραφής και ανάλυσης των αρχών της Σάρια, του Ισλαμικού Νόμου όπως αυτή εξελίχθηκε από τον 7^ο αιώνα μέχρι σήμερα και την έκφραση τους στο χρηματοπιστωτικό τομέα, σε αντιδιαστολή με τις αρχές και τα μέσα της παραδοσιακής πιστωτικής διαμεσολάβησης όπως τη γνωρίζουμε στις περισσότερες δυτικές χώρες.

Στην προσπάθεια μου αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω το σύνολο των καθηγητών μου του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Δίκαιο και Οικονομία» και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Χρήστο Χατζηεμμανουήλ για το κίνητρο, την υπομονή και την υποστήριξη να ασχοληθώ με το θέμα της Ισλαμικής Τραπεζικής. Οι δικές του παρατηρήσεις και οργάνωση αποτέλεσαν την πολυτιμότερη πηγή βοήθειας για την ολοκλήρωση της εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Νιόβη Βαφειάδου, για την επίβλεψη του αραβικού λεξιλογίου και συμβολή της για την σωστότερη απόδοση των ειδικών αραβικών όρων.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου για την ενίσχυση της προσωπικής αυτής προσπάθειας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	i
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	ii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....	iv
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	v
ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΣ	1
Πρώιμη Ισλαμική περίοδος	3
Τα Χαλιφάτα και ο Χρυσός αιώνας του Ισλάμ	4
Οθωμανική περίοδος.....	6
20ος αιώνας	8
ΙΣΛΑΜΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ	19
Πρωτογενείς πηγές.....	19
Δευτερογενείς πηγές.....	21
Σχολές Σκέψης	23
ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ	27
Maisir και Qimar	27
Zakat	28
Riba.....	30
Gharar	32
Συμβατική ευθύνη.....	35
Χρηματοπιστωτικά μέσα στην Ισλαμική Τραπεζική	35
Murabaha (αραβικά مرابحة <i>murâbahah</i>)	36
Mudaraba (αραβικά مضاربة <i>mudârabah</i>).....	39
Musharaka (αραβικά مشاركة <i>mushâraḥah</i>)	41
Ijara (αραβικά اجارة <i>ijârah</i>)	42
Sukuk (αραβικά صكوك <i>ṣukūk</i>).....	44
Ισλαμικά Παράγωγα.....	48
Salam (αραβικά سلام <i>salām</i>)	49
Istisna' (αραβικά استصناع <i>istisnā</i>).....	50
Urboun (αραβικά العربون <i>al-ʿarḓūn</i>)	51
Υβριδικά Παράγωγα	52
ΙΣΛΑΜΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ	53
Επιτροπή Σάρια.....	53
Ισλαμικό Συμβούλιο Χρηματοοικονομικών Υπηρεσιών	54

Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης.....	54
Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης	55
Οργανισμός Λογιστικής και Ελεγκτικής των Ισλαμικών Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων	55
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	58

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Εικόνα 1: Κράτη με πλειονότητα μουσουλμανικού πληθυσμού	2
Εικόνα 2: Ημέρες Κήρυξης Ανεξαρτησίας μουσουλμανικών χωρών	9
Εικόνα 3: Ενδεικτικός υπολογισμός φόρου Zakat για εισόδημα 180.000,00	29
Εικόνα 4: Σχήμα Murabaha	38
Εικόνα 5: Σχήμα Mudaraba	40
Εικόνα 6: Σχήμα Ijara	43
Εικόνα 7: Προκήρυξη sukuk από την Saudi Investment Bank ύψους 285 εκ.	45
Εικόνα 8: Εκδόσεις sukuk ανά χώρα για το 2015	47

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η χρηματοοικονομική κρίση του 2008 οδήγησε, με αφετηρία την Αμερική, τραπεζικό σύστημα και οικονομίες σε κλονισμό, συρρίκνωση και εν τέλει σε επανεξέταση των αρχών και αναγκών στις οποίες βασίζονται.

Στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στις χώρες της νομισματικής ένωσης, ο δημόσιος τομέας και τα ιδιωτικά κεφάλαια κατέβαλαν πακτωλό χρημάτων για τη στήριξη του συστήματος με το μέσο δημόσιο χρέος το 2014 να έχει αυξηθεί σχεδόν κατά 5%¹ και με χώρες του νότου όπως η Ελλάδα, να έχουν πληγεί ιδιαίτερα με εμπλοκή σε πολύχρονες διαδικασίες για εξυγίανση και ανασυγκρότηση των οικονομιών τους.

Παράλληλα με τους κλυδωνισμούς του παραδοσιακού συμβατικού συστήματος, παρατηρήθηκε μια έκρηξη ενδιαφέροντος για τις δραστηριότητες του τραπεζικού τομέα ο οποίος συνάδει με τις αρχές που επιβάλλει η Σάρια, ο Ισλαμικός Νόμος του Κορανίου και του Ισλάμ. Μία ετήσια αύξηση ποσοστού δραστηριοτήτων της τάξεως του 10-15%, σίγουρα έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον μουσουλμανικού και μη κόσμου ανοίγοντας ορίζοντες σε νέες και πολλά υποσχόμενες αγορές των κρατών του Κόλπου και της νοτιοανατολικής Ασίας².

Το συμβατικό χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελείται από τις διάφορες εμπορικές τράπεζες και από το δίκτυο κεντρικών τραπεζών της κάθε χώρας. Τα αλματώδη βήματα των τελευταίων δεκαετιών σε καινοτόμα προϊόντα και λύσεις καθώς και οι θεσμικές αλλαγές σε επίπεδο νομοθέτησης, ελέγχου και εποπτείας δεν είναι δυνατό να αγνοηθούν. Η επέκταση των δραστηριοτήτων κατέστησε τους χρηματοπιστωτικούς διαμεσολαβητές ως κυρίαρχους παίχτες του συστήματος, δημιουργώντας κολοσσιαίους οργανισμούς με ευρύτατο χαρτοφυλάκιο και συγκεντρωμένη ρευστότητα. Παράλληλα όμως ανέδειξε την ανεπάρκεια του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου τόσο σε επίπεδο πρόβλεψης όσο και σε επίπεδο μη εφαρμογής του, με δημιουργία πλασματικών κεφαλαίων διογκωμένα από μοχλεύσεις, με κατάχρηση ρευστότητας, τοξική μετακύλιση του κινδύνου και με καταφυγή σε σύνθετα χρηματοοικονομικά μέσα υπέρμετρου ρίσκου και αμφίβολης ποιότητας.

¹ Hadjiemmanuil Christos: Limits on state-funded bailouts in the EU bank resolution regime, EBI Working Paper Series No 2, European Banking Institute, 2017

² Solé Juan: Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems, International Monetary Fund Working Paper, WP 7/175, July 2007

Συνεπώς η εισαγωγή νέων λύσεων για την εξυγίανση και εμπλουτισμό ενός πάσχοντος συστήματος από ένα θρησκευτικώς υποστηριζόμενο σύστημα με αποδεδειγμένη αποτελεσματικότητα σίγουρα χρήζει εξέτασης.

Η Σάρια και η Ισλαμική Τραπεζική εξελίχθηκαν μαζί με την ισλαμική θρησκεία μέσα σε ένα πολυτάραχο διάστημα 14 αιώνων με κύκλους άνθισης και ύφεσης, με μια εντυπωσιακή αναγέννηση τη δεκαετία του '60 και του '70. Πως όμως ένας ανομοιογενής κόσμος με ποικιλόμορφο υπόβαθρο συνέστησε οικουμενικές αρχές και πρακτικές που διαμορφώνουν τη σύγχρονη οικονομική ζωή 57 μουσουλμανικών κρατών και 1,6 δις ανθρώπων³; Ποια είναι εν τέλει τα στοιχεία που τον διαφοροποιούν από το παραδοσιακό δυτικό μοντέλο και τι έχει ουσιαστικά να προσφέρει στο υπάρχον σύστημα;

³ Πηγή: Organization of Islamic Cooperation, Member States, <http://www.oic-oci.org/home/?lan=en>

ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΣ

Αναζητώντας τις πηγές και τα αίτια δημιουργίας και αναβίωσης της Ισλαμικής Τραπεζικής, οφείλει κανείς να εξετάσει ένα σύνολο παραγόντων όχι μόνο οικονομικών αλλά κοινωνικών και πολιτικών σε μια έκταση από τα βορειοδυτικά της Αφρικής μέχρι τα βόρεια της νοτιοανατολικής Ασίας, όπου το Ισλάμ αποτελεί αν όχι την επίσημη θρησκεία τότε αυτή της πλειονότητας του πληθυσμού⁴. Μία σύντομη ιστορική αναδρομή επικεντρώνοντας στα στοιχεία που συνέβαλλαν στη σημερινή μορφή αυτού που αποκαλούμε Ισλαμική Τραπεζική θα βοηθήσει να αντιληφθούμε την αλλαγή των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων και πρακτικών από το 621 μέχρι τις αρχές της νέας χιλιετίας.

Διέκρινα και με βοήθησε στην έρευνά μου, ειδικά για το διάστημα από την δεκαετία του '50 και έπειτα, μια ομαδοποίηση των μουσουλμανικών κρατών σε τρεις ζώνες οι οποίες ακολούθησαν παρόμοιες προσεγγίσεις στα ζητήματα που αναλύονται, καθώς επίσης διότι συχνά άνηκαν στη σφαίρα επιρροής ίδιων δυνάμεων. Σαφέστερα διέκρινα τις ζώνες με τα σύγχρονα ονόματα και σύνορα ανά ιστορική περίοδο:

- Τη ζώνη της MENA του ΟΟΣΑ⁵ (Middle East and North Africa) Απομόνωσα το κομμάτι της Βόρειας Αφρικής (Μαρόκο μέχρι Αίγυπτο) και της Αραβικής Χερσονήσου μέχρι τις παραθαλάσσιες χώρες της Συρίας και του Λιβάνου. Ο λόγος, η Μεσόγειος και η Ερυθρά θάλασσα καθώς μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι θαλάσσιες μεταφορές ήταν ο ταχύτερος και ασφαλέστερος τρόπος, με αποτέλεσμα μεταξύ αυτής της ζώνης να υπάρχει γρήγορη διάδοση ιδεών, συνεχές εμπόριο και ως επί το πλείστον το ίδιο πολιτικό καθεστώς. Με εξαίρεση το Μαρόκο το οποίο περιστασιακά ανεξαρτητοποιούταν, η υπόλοιπη ζώνη, από τα Χαλιφάτα μέχρι και την Οθωμανική κατάκτηση, τελούσε υπό ένα ενιαίο κέντρο διοίκησης και εξουσίας.
- Ως δεύτερη ζώνη τη Μέση Ανατολή και Κεντρική Ασία Ιράν, Ιράκ, Πακιστάν, βόρεια Ινδία και λοιπών όμορων κρατών λόγω συγκέντρωσης σημαντικού μουσουλμανικού πληθυσμού. Κράτη που αποτελούσαν τον κορμό της Περσικής αυτοκρατορίας και αργότερα της αυτοκρατορίας των Σασσανιδών

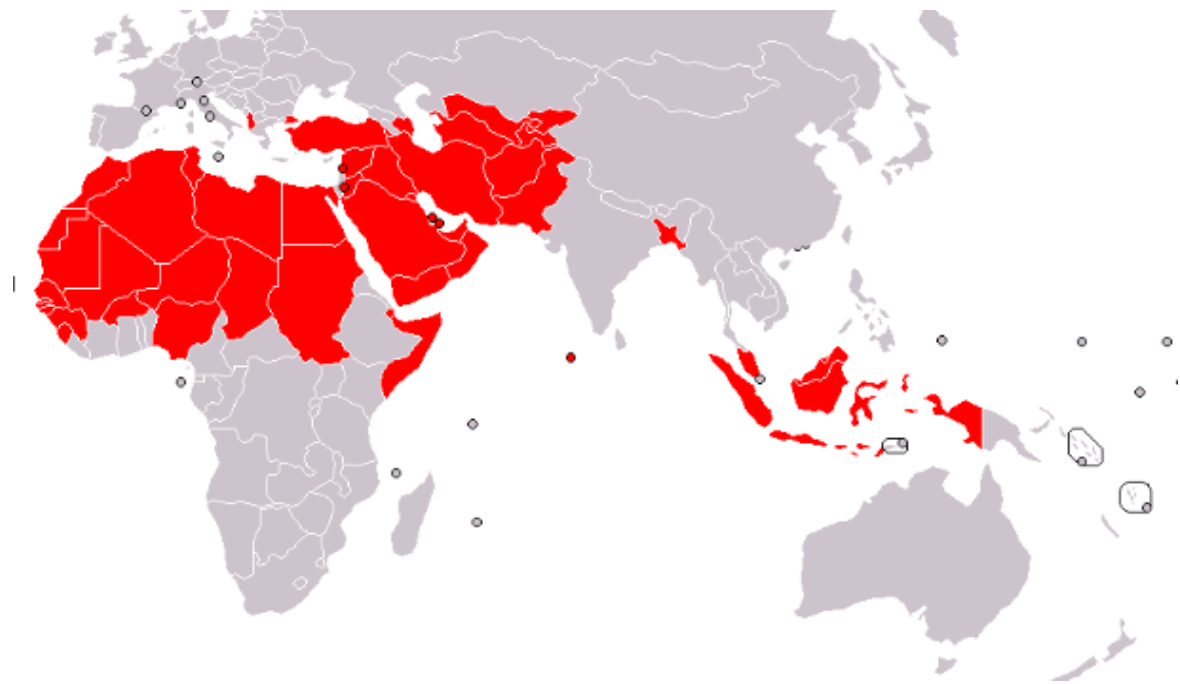
⁴ Πηγή: Central Intelligence Agency, Factbook, Religions, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>

⁵ Πηγή: Organization for Economic Co-operation and Development, MENA, <http://www.oecd.org/mena>

περιήλθαν στην εξουσία του Χαλιφάτου νωρίς αλλά διατήρησαν πολλά κοινά στοιχεία λόγω εγγύτητας και κοινής εθνικής καταγωγής.

- Τρίτη ζώνη, τη περιοχή της νοτιοανατολικής Ασίας και κυρίως τη Μαλαισία και την Ινδονησία των οποίων η ανάπτυξη στον τομέα αποτελεί φαινόμενο που θα εξεταστεί ακολούθως

Εικόνα 1: Κράτη με πλειονότητα μουσουλμανικού πληθυσμού

Πηγή: The World Bank Database

Η στενή σχέση Κράτους- Εκκλησίας όπως επί Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, προδίδει τη συμπίεση εκτελεστικής και δικαστικής αρχής καθώς και το βαθμό αλληλεξάρτησής τους, στοιχεία που θα μας απασχολήσουν από την αρχή της ισλαμικής θρησκείας. Η ιδέα του μονοθεϊσμού εμφυσήθηκε, στις παγανιστικές φυλές της Αραβικής Χερσονήσου όπου γεννήθηκε το Ισλάμ, από Βυζαντινούς ενώ 'δάνεια' από τον Χριστιανισμό και Ιουδαϊσμό συνέβαλλαν ώστε το Ισλάμ, να θεωρείται ένα αμάλγαμα των επικρατουσών θρησκειών του 7^{ου} αιώνα⁶.

⁶ Σακκάς Δ. Γιάννης : Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή, Ιστορία και Κοινωνία, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002 σελ.162 επ.

Όπως κάθε θρησκεία και κίνημα, το Ισλάμ δημιουργήθηκε ως απόρροια κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών και αναγκών. Η οικονομική ανωτερότητα των Χριστιανών οι οποίοι κατείχαν τα κέντρα εξουσίας, οι συνεχείς πόλεμοι για τους δρόμους του εμπορίου μεταξύ των αραβικών φυλών σε αραβική χερσόνησο, παράλια και βόρεια Αφρική καθώς και ο ανταγωνισμός των δυο μεγάλων δυνάμεων, των Βυζαντινών (νέο Ρωμαϊκή αυτοκρατορία) και της αυτοκρατορίας των Σασσανιδών (ύστερη Περσική αυτοκρατορία)⁷, θεωρούνται από τους βασικούς πολιτικούς λόγους δημιουργίας του, αν και ελλείπει από τους ειδικούς η πλήρης κατανόηση της δυναμικής της εποχής που επέτρεψε τη γέννηση της νέας θρησκείας.

Πρώιμη Ισλαμική περίοδος

Το έτος Ένα της Εγίρας, η μετακίνηση μετά από διωγμό του προφήτη Μωάμεθ από την πόλη Μέκκα στη Μεδίνα σηματοδοτεί και το έτος έναρξης της νέας θρησκείας. Η άνοδος του Ισλάμ αποτελεί ένα μοναδικό ιστορικό φαινόμενο, που επιτυγχάνει εντός τριών γενεών την μεταμόρφωση των ανοργάνωτων νομαδικών αραβικών φυλών διαφορετικής πίστης και γλώσσας σε μια αχανή αυτοκρατορία με βάσεις τη νέα θρησκεία, την κοινή γλώσσα και το εμπόριο. Το θάνατο του Μωάμεθ το 632, ακολουθούν διαδοχικά τρεις κύριες δυναστείες μέχρι την τελική επικράτηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 14^ο αιώνα. Η πρώτη εξάπλωση του Ισλάμ και των διδαχών του, η δογματική διάσπαση Σουνιτών-Σιιτων μουσουλμάνων καθώς και η αποκρυστάλλωση της Urf⁸ της συνήθους πρακτικής όσον αφορά τις εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες, αλλά και των βασικών ιδεών των ισλαμικών νομοθετικών σχολών σκέψης έλαβαν χώρα αυτή την περίοδο⁹.

Το πρώτο χαλιφάτο των **Rashidun** (632-661, αραβικά الخلفاء الراشدين al-Khulafā' u ar-Rāshidūn ή όπως αποδίδεται το επίθετο από τα αραβικά των Σωστά Οδηγούμενων Χαλίφηδων) αποτελείται από τους πρώτους τέσσερις χαλίφηδες που διαδέχτηκαν τον Μωάμεθ. Οι Αμπού Μπάκρ, Ουμάν, Ουθμάν και Αλί επέκτειναν κατά τη διάρκεια της βασιλείας τους τα σύνορα του ισλαμικού χαλιφάτου πέρα από την χερσόνησο, κατακτώντας μέχρι το 661 τη Περσία, τη Συρία, την Αρμενία, την Αίγυπτο και την

⁷ Esposito John L. (ed.): The Oxford History of Islam, Oxford University Press, NY 1999

⁸ Βλέπε Urf σελ.22

⁹ Rogerson B.: The heirs of Prophet Muhammad, Hachette Digital, London 200

Κύπρο. Κατοχύρωσαν ως θρησκεία του ενοποιημένου πλέον κράτους το Ισλάμ, φρόντισαν για την καταγραφή και εξάπλωση του Κορανίου και ενίσχυσαν τα μεγάλα οικονομικά κέντρα και ασφάλισαν τις εμπορικές οδούς. Κατάφεραν όχι μόνο την ενδυνάμωση τους αλλά και την αδιαμφισβήτητη εγκαθίδρυση ενός ισλαμικού κράτους αποτελούμενο από ανομοιογενή πληθυσμό με κύριο συνδετικό κρίκο τη νέα θρησκεία¹⁰. Η οικονομική ζωή χαρακτηρίζεται από το απρόσκοπτο εμπόριο με το Ισλάμ, όπως και οι περισσότερες θρησκείες της εποχής, να απαγορεύει τον τόκο και να επιβάλλει διαμοιρασμό τόσο των κερδών όσο και των ζημιών μεταξύ των μερών. Σε αυτό συντέλεσε η σύνδεση της θεικής ανταμοιβής με το δίκαιο και ενάρτετο εμπόριο¹¹.

Επί της βασιλείας τους γίνεται η απόσχιση Σουνιτών-Σιίτων¹², των δυο κυριότερων δογμάτων του Ισλάμ με έναυσμα το θέμα της κληρονομικής διαδοχής. Οι ακόλουθοι του Μωάμεθ -ο οποίος πέθανε χωρίς να ορίσει κληρονόμο- που αργότερα θα ονομαστούν Σίιτες, υποστήριξαν μετά το θάνατο του πως βάσει κληρονομικής διαδοχής ο ξάδερφος και γαμπρός του Αλί¹³ θα έπρεπε να τον διαδεχθεί. Αντίθετα οι Σουνίτες υιοθετώντας δημοκρατικότερη διαδικασία, θεώρησαν ότι ο ικανότερος θεός εξ αγχιστείας του Μωάμεθ Αμπού Μπάκρ ορθώς επιλέχτηκε από την πλειοψηφία¹⁴.

Τα Χαλιφάτα και ο Χρυσός αιώνας του Ισλάμ

Το Χαλιφάτο των **Umayyad** (661-750, αραβικά الخلافة الأموية, *Al-Khilāfah al-'umawīyya*) αποτελεί το δεύτερο κατά σειρά μεγάλο ισλαμικό χαλιφάτο με τον Μωαβία Α' ιδρυτή της δυναστείας. Το Χαλιφάτο παρά την καταγωγή του από τον τρίτο Rashid Ουθμάν από τη Μέκκα διατήρησε ως κέντρο εξουσίας και δραστηριοτήτων τη Συρία και την πρωτεύουσα Δαμασκό, καθιστώντας τις

¹⁰ Kennedy Hugh: *The armies of the Caliphs: military and society in the early Islamic state*, Routledge, New York, 2001

¹¹ Το Ιερό Κοράνιο, Απόδοση στην Ελληνική από τη Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002

¹² Μάζης Θ. Ιωάννης: *Γεωγραφία του Ισλαμικού Κινήματος στη Μέση ανατολή*, 3^η έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2012

¹³ Αλί Ιμπν Αμπού Τάλιμπ, θεωρείται από τους Σιιτες ο πρώτος Ιμάμης ενώ για τους Σουνίτες ο τέταρτος και τελευταίος Rashid-Ορθά καθοδηγούμενος χαλίφης

¹⁴ Hall John: *Sunni and Shia muslims: Islam's 1,400-year-old divide explained*, *The Independent*, January 4th 2016, Ανακτήθηκε από: <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/sunni-and-shia-islams-1400-year-old-divide-explained-a6796131.html>

εκστρατείες ανατολικά ευκολότερες. Οι επεκτατικές εκστρατείες διέυρυναν ακόμα περισσότερο τα όρια του χαλιφάτου φτάνοντας μέχρι την Ανδαλουσία στα δυτικά και τον Καύκασο και τα βόρεια της Μέσης Ανατολής στα ανατολικά (περιοχές σύγχρονου Πακιστάν). Η ανάθεση δημόσιων αξιωμάτων σε Χριστιανούς σε μια προσπάθεια ενσωμάτωσης τους, το δικαίωμα ανεξιθρησκίας σε αλλόθρησκους πολίτες του χαλιφάτου, η ασύμμετρη φορολογία για τη χρηματοδότηση των εκστρατειών και άλλοι κοινωνικοί λόγοι οδήγησαν σε σειρά εμφυλίων πολέμων στο εσωτερικό του χαλιφάτου με αποτέλεσμα την ανατροπή των Umayyad και την αντικατάστασή τους από τους Abbasid.

Με τους τελευταίους της δυναστείας των Umayyad να καταφεύγουν στην Ανδαλουσία και να ιδρύουν το Χαλιφάτο της Κόρδοβας, ο υπόλοιπος αραβικός κόσμος γνώρισε την άνοδο του Χαλιφάτου των **Abbasid** (750-1258, αραβικά العباسية /ə'ʔæsið/) και την επανεστίαση στο μουσουλμανικό κόσμο με μεταφορά της πρωτεύουσας στη Βαγδάτη του σύγχρονου Ιράκ¹⁵. Η μεταφορά του κέντρου εξουσίας έγινε όχι μόνο λόγω της εξάρτησης των Abbasid από την περσική γραφειοκρατία αλλά και λόγω της ανάδειξης του χαλιφάτου των Fatimid (909-1171, αραβικά الفاطميون, *al-Fāṭimīyūn*) στην Αίγυπτο, μέρος της αραβικής χερσονήσου και της βόρειας Αφρικής και με κέντρο εξουσίας το Κάιρο. Παρά το σιιτικό υπόβαθρο των Fatimid με κληρονομικές ρίζες από την κόρη του Μωάμεθ Fatima, οι προσπάθειες μεταστροφής του κατά κύριο λόγο σουνιτικού πληθυσμού του χαλιφάτου ήταν ελάχιστες.

Η περίοδος βασιλείας των Abbasid χαρακτηρίζεται ως ο Χρυσός Αιώνας του Ισλάμ¹⁶ τόσο λόγω της άνθησης των επιστημών και των τεχνών όσο και για την εξάπλωση της αραβικής γλώσσας στο σύνολο του χαλιφάτου, από το Μαρόκο ως τη Θάλασσα της Κίνας, με μία ομοιογένεια που χαρακτηρίζεται ως «Pax Islamica»¹⁷. Η μεταφορά της πρωτεύουσας στη Βαγδάτη, μια πόλη με πλούσιο πολιτισμικό υπόβαθρο συνέβαλε καθοριστικά σε αυτή την άνθιση. Οι εμπορικές δραστηριότητες μεταξύ ανατολής και δύσης γνωρίζουν την κορύφωσή τους. Η απουσία τραπεζών όμως δεν σημαίνει και την απουσία τραπεζικού συστήματος ή αμιγώς τραπεζικών υπηρεσιών, με την καθιέρωση άλλων θεσμών με βασική τους ενασχόληση τη διευκόλυνση των συναλλαγών. Η κατάθεση χρημάτων από εμπόρους για φύλαξη ή η διατήρηση

¹⁵ Zaimeche Salah: Early rise of Islam (632-700), BBC Religions, September 3rd 2009, Ανακτήθηκε από: http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/history/earlyrise_1.shtml

¹⁶ Brookner Sasha: The Golden Age of Islam, Huffington post, March 2013, Ανακτήθηκε από: http://www.huffingtonpost.com/sasha-brookner/the-golden-age-of-islam_b_1941608.html

¹⁷ Ghazanhar M. Shaikh: Capitalist Traditions in Early Arab-Islamic Civilization, Muslim Heritage, 2007, Ανακτήθηκε από: <http://www.muslimheritage.com/article/capitalist-traditions-early-arab-islamic-civilization>

αποθεματικών, μολονότι δεν προσέδιδε τόκο, εν τούτοις απέδιδε προμήθεια και αμοιβή, έννοιες θεμιτές κατά το Ισλάμ ,για προσφερόμενες υπηρεσίες¹⁸.

Η εισβολή των Μογγόλων το 1258 στη Βαγδάτη σήμανε το τέλος των Abbasid αλλά όχι και του ισλαμικού κόσμου. Οι Μογγόλοι και ακολούθως οι Σελτζούκοι Τούρκοι βρήκαν μια ενωμένη κοινωνία με συνδέσεις πολιτισμικές, εμπορικές, και φυσικά θρησκευτικές και με τρία κέντρα εξουσίας στην Κόρδοβα, το Κάιρο και τη Βαγδάτη¹⁹ να αντιπροσωπεύουν τους τρεις διαφορετικούς τρόπους διακυβέρνησης που γνώρισε ο αραβικός κόσμος από το Μωάμεθ μέχρι την κατάλυση του ενιαίου χαλιφάτου.

Η συνέχιση του Χαλιφάτου μετά την πτώση των Abbasid επιτεύχθηκε μέσω της ανόδου του Σουλτανάτου των Mamaluk (1250-1517, αραβικά سلطنة المماليك *Salṭanat al-Mamālīk*) στην Αίγυπτο. Κίνημα στρατιωτικών δυνάμεων αποτελούμενες από δούλους, οι Mamaluk όριζαν εδάφη της αραβικής χερσονήσου, τμήμα της Συρίας και του Λιβάνου και την Αίγυπτο²⁰. Αποτελούν την τελευταία έκφραση γνήσιου ισλαμικού κράτους πριν την κατάληψη του Καΐρου από τους Οθωμανούς από τους οποίους απορροφήθηκαν.

Οθωμανική περίοδος

Από τον 13ο αιώνα ως την οριστική κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1923 με τη συνθήκη της Λοζάνης, οι Οθωμανοί συνόρευαν με το αυτόνομο Μαρόκο στα δυτικά, τους Βένετους, Ιταλούς και Ισπανούς στη Μεσόγειο, τους Σαφάβιδες του Ιράκ στα ανατολικά και τη Ρωσία και τις άλλες Χριστιανικές δυνάμεις στο βορά και τη δύση. Η διατήρηση της θρησκείας κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης εξυπηρέτησε το αίσθημα ενότητας και συνέχειας με εισαγωγή όμως πολλών τουρκικών στοιχείων σε όλα τα επίπεδα και κλάδους της κοινωνίας. Ο εκτουρκισμός των περιοχών που καταλάμβαναν μεταφραζόταν σε επιβολή της τουρκικής γλώσσας ως επίσημης, σύσταση και ένταξη σε γραφειοκρατικό κράτος με ενιαίο διοικητικό

¹⁸ Udovitch A., Bankers without Banks: Commerce, Banking and Society in the Islamic World of the Middle Ages in the Dawn of Modern Banking, Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles 1979

¹⁹ Hourani Albert: Η Ιστορία του Αραβικού κόσμου, Εκδόσεις Ψυχογιός, 5^η έκδοση, Αθήνα 2012. Σελ 77 επ.

²⁰ Irwin Robert.: The Middle East in the Middle Ages : the early Mamluk sultanate, 1250-1382, University of Michigan Library, Illinois 1986

σύστημα -που παρά την απόκλιση από τον Ισλαμικό νόμο διατηρούσε ωστόσο την οικουμενικότητα του μουσουλμανικού ιδεώδους- και με απόλυτη έκφραση εξουσίας στο πρόσωπο του ηγεμόνα κατά τα Περσικά πρότυπα²¹. Μεγάλη ενέργεια της αυτοκρατορίας καταναλωνόταν στη διατήρηση των επαρχιών και των εδαφών και την προστασία των συμφερόντων της από τις απειλές σε κάθε μέτωπο με αποτέλεσμα τη στασιμότητα σε άλλους τομείς συγκριτικά με την περίοδο των Χαλιφάτων.

Η παρακμή της ισλαμικής αυτοκρατορίας ήδη από τον 13^ο αιώνα οδηγεί σε σταδιακή κάμψη των εμπορικών και οικονομικών δραστηριοτήτων κατά τα ισλαμικά πρότυπα και σταδιακή αντικατάσταση τους από τους δυτικά εισαγόμενους οικονομικούς και τραπεζικούς κανόνες. Με την απόσυρση δε, των αραβικών δυνάμεων από τους θαλάσσιους δρόμους, δίνεται η ευκαιρία άνθισης του εμπορίου των χωρών της νότιας Ευρώπης όπως της Ιταλίας (Βενετία), της Ισπανίας και της Πορτογαλίας.

Από τον 18^ο αιώνα γίνεται σαφές ότι η έλλειψη ανάπτυξης τεχνολογικών καινοτομιών και επιστημών στοιχίζει στην Αυτοκρατορία εδάφη και υπεροχή έναντι της χριστιανικής Ευρώπης. Τα κινήματα του Διαφωτισμού, της Βιομηχανικής Επανάστασης και των διαφόρων εθνικών επαναστάσεων όπως η Γαλλική σημάδεψαν την Ευρώπη αλλά είχαν και παγκόσμιο αντίκτυπο. Η μείωση του κόστους παραγωγής, η μετάβαση από την αγροτική κοινωνία στη βιομηχανική, η εισαγωγή νέων κοινωνικών δομών, η άνθηση των επιστημών, και ο σταδιακός διαχωρισμός της εκκλησιαστικής εξουσίας από τα πολιτικά δρώμενα είναι μερικά εξ' αυτών.

Επιπρόσθετα τα κύματα αποικιοκρατίας της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας από τον 18^ο και 19^ο αιώνα²² είχαν ως αποτέλεσμα την κατάληψη μεγάλου μέρους του αραβικού κόσμου -που τέλεσε υπό καθεστώς αποικίας σχεδόν μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα- αλλά ταυτόχρονα οδήγησαν με μαθηματική ακρίβεια στην περεταίρω επιβολή ευρωπαϊκών συστημάτων διοίκησης, οικονομίας και τραπεζικής²³ σε μουσουλμανικές χώρες της Αφρικής, της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ασίας. Η στροφή προς τον αραβικό κόσμο οφείλεται εκτός από την εξασθένηση της οθωμανικής κυριαρχίας και σε ένα γενικότερο κίνημα Οριενταλισμού²⁴ με κατάλοιπα από τις Σταυροφορίες, όπου η Ανατολή θα έπρεπε «να είναι είτε αντικείμενο φόβου είτε κατάκτησης»²⁵

²¹ Όπως υποσημείωση 19 σελ. 291 επ. (Hourani, 2012)

²² Grier Robin M.: Colonial legacies and economic growth, Kluwer Academic Publishers, The Netherlands 1999 σελ. 317 επ.

²³ Τραπεζική δυτικής μορφής με εισαγωγή τοκοφόρων προϊόντων και υπηρεσιών

²⁴ Ενδιαφέρον για τους λαούς της ανατολής και ειδικότερα του ισλαμικού αραβικού κόσμου

²⁵ Classen Albrecht (ed): East meets West in the Middle Ages and Early Modern Times, De Gruyter, Berlin 2013 σελ. 717 επ.

Η εξάπλωση της Βρετανικής και Γαλλικής αποικιακής κίνησης στον ισλαμικό κόσμο πραγματοποιήθηκε εις βάρος των Οθωμανών τόσο λόγω της τεχνολογικής ανωτερότητας όπως επισημάναμε όσο και λόγω του περιορισμού των πηγών που είχε στη διάθεση της η κάθε δύναμη. Τη στιγμή που οι Οθωμανοί διατηρούσαν αμυντική στάση απέναντι στις απειλές των χριστιανικών κρατών, η παροχή βοήθειας, προμηθειών και πρώτων υλών βασιζόταν στο ολοένα μειούμενο εμπόριο στη Μεσόγειο και τις εισαγωγές από τις περιοχές της κεντρικής Ασίας²⁶ εν αντιθέσει με τους Βρετανούς και Γάλλους που είχαν στη διάθεσή τους πλήθος αποικιών σε όλο τον κόσμο για παροχή των απαραίτητων²⁷.

Αξίζει να τονιστεί ότι λόγω της φύσης της θρησκείας του Ισλάμ, με την έμφυτη αποστροφή και επιφύλαξη απέναντι σε νεωτερισμούς²⁸ η ευρωπαϊκή κατάκτηση με ορόσημο την κατάληψη του Καίρου από τον Ναπολέοντα το 1789²⁹, παρά τη διείσδυση δυτικών στοιχείων στη απομονωμένη Ανατολή, έδωσε το έναυσμα στον περεταίρω εγκλεισμό των μουσουλμάνων στα εν οίκω και προάσπιση του συντηρητισμού και της παράδοσης. Η αποδυνάμωση και τελικά η κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε συνδυασμό με την επιβολή ξένων δυτικών στοιχείων, επέφεραν μία αργή αλλαγή αντίληψης με έκφραση στα εθνικά κινήματα ισλαμοποίησης και ανεξαρτησίας του επόμενου αιώνα.

20ος αιώνας

Η απειλή των εναπομεινάντων οθωμανικών κτήσεων από τα χριστιανικά κράτη οδήγησε την Υψηλή Πύλη σε μια εκ νέου θρησκευτική και εθνική αναζωπύρωση του φρονήματος, υπενθυμίζοντας στο πληθυσμό της αυτοκρατορίας τη φυσική διαδοχή του σουλτάνου ως χαλίφη θεϊκά καθοδηγούμενο, σε μία ύστατη προσπάθεια ενοποιητικής αφύπνισης³⁰. Η Τζιχάντ³¹ κατά των Ευρωπαίων εξυπηρετούσε στο πλαίσιο πανισλαμισμού αλλά και στον περιορισμό του αραβικού εθνικισμού της αραβικής χερσονήσου μέσω της εστίασής του κατά των Δυτικών. Απόηχος αυτού, η

²⁶ Ζώνες Α' και Β'

²⁷ Πηγή: Encyclopedia Britannica, British Empire, <https://www.britannica.com/place/British-Empire>

²⁸ Όπως υποσημείωση 12 σελ 21-26 (Μάζης, 2012)

²⁹ Lewis Bernard: Οι Άραβες στην Ιστορία, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1993. (αρχ. έκδοση 1958 Oxford University Press) σελ. 179 επ.

³⁰ Deringil Selim: Η Καλά Προστατευόμενη Επικράτεια. Ιδεολογία και νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876-1909), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003 σελ 163 επ.

³¹ Με την έννοια του ιερού πολέμου, του αφανισμού απίστων και αλλόθρησκων και εξάπλωση του Ισλάμ στον κόσμο (Μάζης Θ. Ιωάννης, Αθήνα 2012, σελ 29 επ.)

αναζωπύρωση της ιδέας της Ummah (αραβικά أمة Al-Ummah)³² ως απάντηση στη θρησκευτική απόπειρα διείσδυσης των Δυτικών μέσω των χριστιανικών κοιτίδων εντός του αραβικού κόσμου. Επιπρόσθετα, η συσπειρωτική προσπάθεια οδήγησε σε μια γενικότερη τάση αναβίωσης του ισλαμικού ιδεώδους της Χρυσής Εποχής του Ισλάμ αντιδιαστέλλοντας το με τις ιδέες των «άδικων» ευρωπαϊών αποικιοκρατών με το «δίκαιο» Ισλάμ και με έμφαση στο δικαστικό κλάδο (λαϊκά δικαστήρια των δυτικών-θρησκευτικά των μουσουλμάνων) και τον οικονομικό (πρακτικές των Δυτικών-επιβολές του Κορανίου)³³. Αυτή η αναβίωση συνεπακόλουθα συντέλεσε στην έκρηξη του αραβικού εθνικισμού με ενοποιητικά στοιχεία την αραβική (και όχι την τουρκική) γλώσσα και φυσικά την θρησκεία.

Το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου σήμανε και την οριστική κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του τελευταίου πανισλαμικού χαλιφάτου με τα μουσουλμανικά κράτη να προσπαθούν να ανασυγκροτηθούν και να αποκτήσουν εθνική ταυτότητα. Από τη δεκαετία του '40 και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '70 έχουμε την ανεξαρτητοποίηση του συνόλου των ισλαμικών χωρών που τελούσαν υπό αποικιοκρατική κατοχή μέσα από σειρές εμφυλίων κινημάτων και πολέμων. Συνέβαλε σε αυτό η χαλάρωση της ευρωπαϊκής παρουσίας λόγω εστίασης των δυνάμεών τους στις κρισιμότερες μάχες των δύο Παγκοσμίων Πολέμων.

Εικόνα 2: Ημέρες Κήρυξης Ανεξαρτησίας μουσουλμανικών χωρών

Ζώνη Α		
Μαρόκο	18 Νοεμβρίου 1956	Γαλλία, Ισπανία
Αλγερία	5 Ιουλίου 1962	Γαλλία
Τυνησία	20 Μαρτίου 1956	Γαλλία
Λιβύη	24 Δεκεμβρίου 1951	Ιταλία
Αίγυπτος	28 Φεβρουαρίου 1922	Ηνωμένο Βασίλειο
Σουδάν	1 Ιανουαρίου 1956	Ηνωμένο Βασίλειο/Αίγυπτος
Βασίλειο Σαουδικής Αραβίας	*περιοχή των Οθωμανών μέχρι την ενοποίηση το 1932	

³² Όρος προερχόμενος από τη πρόιμη ισλαμική περίοδο και τα χρόνια του Μωάμεθ, σημαίνει έθνος, κοινότητα και ταυτίζεται με την έννοια της ισλαμικής κοινότητας με κοινές ρίζες και θρησκεία

³³ Κουργιώτης Πάνος: Τζιχάντ και τζιχαντισμός, Περιοδικό Άρδην τ. 100, 21 Οκτωβρίου 2015, Ανακτήθηκε από: <http://ardin-rixi.gr/archives/19599>

Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	2 Δεκεμβρίου 1971	Ηνωμένο Βασίλειο
Μπαχραίν	16 Δεκεμβρίου 1971	Ηνωμένο Βασίλειο
Κατάρ	3 Σεπτεμβρίου 1971	Ηνωμένο Βασίλειο
Κουβέιτ	19 Ιουνίου 1961	Ηνωμένο Βασίλειο
Υεμένη	*1 Νοεμβρίου 1918(Βόρεια) 30 Νοεμβρίου 1967 (Νότια)	Γαλλία
Ομάν	*18 Νοεμβρίου 1650(Η περιοχή Μοσκάτ βρετανικό προτεκτοράτο ως το 1920)	Πορτογαλία
Ιορδανία	25 Μαΐου 1946	Ηνωμένο Βασίλειο
Λίβανος	22 Νοεμβρίου 1943	Γαλλία
Συρία	17 Απριλίου 1946	Γαλλία

Ζώνη Β

Ιράκ	3 Οκτωβρίου 1932	Ηνωμένο Βασίλειο
Ιράν	*διαμάχες επί των εδαφών μέχρι και το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου- Απομάκρυνση των Ρώσων στις 15 Δεκεμβρίου 1946	Ρωσία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, (Γερμανία)
Πακιστάν	14 Αυγούστου 1947	Ηνωμένο Βασίλειο
Ινδία	*15 Αυγούστου 1947(δεν αποτελεί μουσουλμανικό κράτος αλλά συγκεντρώνει τη πλειοψηφία αυτού στα βόρεια σύνορα με το Πακιστάν)	Ηνωμένο Βασίλειο
Αζερμπαϊτζάν	18 Οκτωβρίου 1918	Ρωσία

Ζώνη Γ

Μαλαισία	31 Αυγούστου 1957	Ηνωμένο Βασίλειο
Ινδονησία	17 Αυγούστου 1945	Ολλανδία
Σιγκαπούρη	*9 Αυγούστου 1965 (μέρος της Μαλαισίας 1963-1965)	Ηνωμένο Βασίλειο, Ιαπωνία
Μπρουνέι	1 Ιανουαρίου 1984	Ηνωμένο Βασίλειο

Πηγή: CIA Factbook (2015)

Η σύσταση εθνικών κρατών στα πρώην εδάφη της αυτοκρατορίας σήμανε ένα κύμα μετανάστευσης από την καταπιεσμένη Ανατολή, σε Ευρώπη και Αμερική³⁴. Η ταχύτητα συγκρότησης σε σύγχρονο κράτος διαφέρει από χώρα σε χώρα, αν και μια

³⁴ Wilhilde Anduin: Muslim Migration to Europe, University of Minnesota, June 17th 2015, Ανακτήθηκε από: <https://cla.umn.edu/ihr/news-events/other/muslim-migration-europe>

γενική παρατήρηση υποδηλώνει ότι η ζώνη Α με πρωτοστάτη την Αίγυπτο ακολούθησε μια ομοιόμορφη και αλυσιδωτή πορεία ανεξαρτητοποίησης (όπως προδίδει ο άνωθεν πίνακας εθνικής κήρυξης ανεξαρτησίας ανά χώρα)³⁵.

Καθώς οι δεκαετίες '50-'70 είναι η αρχή της νέας εποχής θα κάνουμε μία παύση για να εστιάσουμε συνοπτικά στα πολιτικά γεγονότα και τις δυνάμεις σε κάποιες χώρες-κλειδιά που αντικατοπτρίζουν τη σύγχρονη δυναμική και την εκ νέου στροφή προς το Ισλάμ καθώς και στα βασικά πραγματικά οικονομικά γεγονότα που αποτέλεσαν τη γέννηση της Ισλαμικής Τραπεζικής.

Αίγυπτος

Η πρωτιά της ανεξαρτητοποίησης των Αιγυπτίων από τους Βρετανούς το 1922 οφείλεται εν μέρει στην πρώτη επαφή που είχαν με τη δυτική ανάπτυξη και καινοτομία κατά την κατάληψη του Καίρου από τον Ναπολέοντα το 1799. Ακολούθησαν μια σειρά από αγώνες, κινήματα και εσωτερικές μεταρρυθμίσεις μέχρι την αποχώρηση των Βρετανών, με κινητήριο δύναμη την ταύτιση κράτους και έθνους. Το χαμηλό βιοτικό επίπεδο σε συνδυασμό με την ήττα των Αράβων στον αραβοϊσραηλινό πόλεμο του 1948³⁶ οδήγησε σταδιακά στον εκθρονισμό του φιλοβρετανού βασιλιά Φαρούκ και την επιβολή στρατιωτικού νόμου στη χώρα μέχρι την άνοδο στην εξουσία του εξαιρετικά δημοφιλούς στρατηγού Τζαμάλ Αμπντ Νάσσερ. Ο Νάσσερ και οι στρατηγοί του στήριξαν το νέο καθεστώς στις αρχές της αραβικής ενότητας και του αραβικού σοσιαλισμού³⁷ ενθαρρύνοντας εγχώρια και ξένη ιδιωτική πρωτοβουλία και επενδύοντας σε γεωργία, βιομηχανία και έργα υποδομής. Η στροφή όμως του Νάσσερ σε ρώσικη βοήθεια εν μέσω Ψυχρού Πολέμου για το άνοιγμα της διώρυγας του Σουέζ, του μεγαλύτερου τότε αγωγού μεταφοράς πετρελαίου από τη Μέση Ανατολή, σε συνδυασμό με τις συνεχιζόμενες ένοπλες αντιπαραθέσεις με το Ισραήλ και με αποκορύφωση την ήττα της Αιγύπτου και των συμμάχων της στον πόλεμο των 6 Ημερών³⁸, μείωσαν την επιρροή του στον ευρύτερο αραβικό κόσμο. Η ανάκτηση της χερσονήσου του Σινά από το Ισραήλ υπό την προεδρία του Ανουάρ Σαντάτ τον Οκτώβριο του 1973 παρότι αποκατέστησε τη θέση της Αιγύπτου, εντούτοις επέφερε ένα κύμα έντονης ξενοφοβίας και εχθρότητας

³⁵ Talal Asad: *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Johns Hopkins University Press, 1993

³⁶ Αναγνώριση από τον ΟΗΕ το 1947 του κράτους του Ισραήλ

³⁷ Όπως υποσημείωση 6 σελ 34 (Σακκάς, 2002)

³⁸ Heydemann Steven (ed): *War, Institutions and Social Change in the Middle East*, University of California Press, London 2000 σελ 174-199

κατά των Δυτικών που οδήγησε σε μποϊκοτάζ από τις αραβικές πετρελαϊκές χώρες των συμμάχων του Ισραήλ, γενεσιουργό αιτία των πετρελαϊκών κρίσεων του '73 και '79. Η πολιτική του Σαντάτ για ανοιχτά σύνορα (Infitāḥ)³⁹ παρότι έθεσε τα θεμέλια της σύγχρονης Αιγύπτου, οδήγησε στη δολοφονία του από εξτρεμιστές και την εκλογή του Χοσνί Μουμπάρακ στην προεδρία της Αιγύπτου.

Η πρώτη σύγχρονη ιδιωτική τράπεζα στην Αίγυπτο ήταν η Τράπεζα του Καΐρου το 1952⁴⁰ η οποία ιδρύθηκε από τις εύπορες οικογένειες εμπόρων και κατέληξε εν μέσω πολέμων, να εξυπηρετεί στον εξοπλισμό και ενίσχυση της συμμαχίας της Αιγύπτου, Συρίας, Ιορδανίας κατά των Ισραηλινών δυνάμεων. Η Barclay's του Λονδίνου που είχε ιδρυθεί ήδη από το 1890 κατείχε, μέχρι τη δεκαετία του '90, σημαντικό μερίδιο στην τράπεζα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Τράπεζα του Καΐρου δεν ακολουθούσε τον Ισλαμικό Νόμο⁴¹ ούτε προσέφερε χρηματοπιστωτικά προϊόντα συμβατά με τη Σάρια σε αντίθεση με την Ισλαμική Τράπεζα Φαισάλ⁴² που ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του πρίγκιπα του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας Μοχάμεντ μπιν Φαισάλ Αλ Σαούντ⁴³ το 1979. Οι εκσυγχρονιστικές κινήσεις Νασσέρ και Σαντάτ χρηματοδοτήθηκαν τόσο από τις εγχώριες τράπεζες όσο και από την Παγκόσμια Τράπεζα και την Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης⁴⁴ αργότερα.

Αραβική Χερσόνησος

Αποτελεί την καρδιά του αραβικού κόσμου και τους πρωτοπόρους της Ισλαμικής Τραπεζικής. Με πρωτοστάτες το Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, κατέχουν σωρευτικά τα μεγαλύτερα πετρελαϊκά κοιτάσματα τα οποία ανακαλύφθηκαν περί το τέλος περίπου του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου⁴⁵.

³⁹ Infitāḥ (αραβικά. انفتاح Infitāḥ) κατά λέξη άνοιγμα, αποτέλεσε πολιτική προσέλκυσης ξένων επενδύσεων, αναδιαμόρφωσης του δημόσιου τομέα και ενθάρρυνσης του ιδιωτικού με έμφαση στα ανοιχτά σύνορα και τη διευκόλυνση εισαγωγών και εξαγωγών

⁴⁰ Πηγή: Banque Du Caire,

<http://www.banqueducaire.com/English/AboutBDC/Pages/AboutBDCHome.aspx>

⁴¹ Βλέπε Ισλαμικός Νόμος σελ. 19

⁴² Πηγή: Faisal Islamic Bank of Egypt, <http://www.faisalbank.com.eg/FIB/english/about-us/incorporation-history.html>

⁴³ Με σπουδές στο εξωτερικό πάνω στα οικονομικά και τις επιχειρήσεις θεωρείται από τους πρωτοπόρους της Ισλαμικής Τραπεζικής

⁴⁴ Βλέπε Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης σελ 52

⁴⁵ Όπως υποσημείωση 6 σελ 112 (Σακκάς, 2002)

Η Σαουδική Αραβία η οποία δεν γνώρισε καθεστώς ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, πήρε το όνομα της από την βασιλική οικογένεια των Σαούντ της οποίας η πανισλαμική κατεύθυνση και θρησκευτική προσκόλληση αίρει τις ρίζες της από το κίνημα του Ουαχαμπισμού⁴⁶ με πληθώρα οπαδών. Η σύνταξη της με την Αίγυπτο, τη Συρία και την Ιορδανία κατά του Ισραήλ, οδήγησε σε εντάσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας με κορύφωση την κήρυξη του εμπάργκο και την πρώτη πετρελαϊκή κρίση του 1973 ως αντίδραση στην επίσημη υποστήριξη του κράτους του Ισραήλ από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η εκτόξευση της τιμής του πετρελαίου καθώς και η επακόλουθη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1979, είχαν συνέπειες σε διεθνή κλίμακα με τις εξαρτώμενες από το αραβικό πετρέλαιο χώρες (όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες) να πλήγονται τα μέγιστα.

Η αναζήτηση εναλλακτικών των δυτικών λύσεων χρηματοδότησης των εγχειρημάτων αυτών υπό το πρίσμα των θρησκευτικών απαγορεύσεων, συντέλεσε περισσότερο από κάθε άλλο στη μαζική στροφή των ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων σε επαναπροσδιορισμό του Ισλαμικού Νόμου και των επιταγών του Κορανίου όσον αφορά τις οικονομικές πρακτικές. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η πρώτη συμβατή με τη Σάρια τράπεζα -όπως η Φαισάλ στο Κάιρο- ήταν Σαουδαραβικής έμπνευσης.

Σημαντικές καινοτομίες στον τραπεζικό τομέα εγκαινίασαν τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και το Κουβέιτ, ως επακόλουθο της αυξημένης ρευστότητας των πετρελαϊκών κρίσεων, ιδρύοντας εξ' ολοκλήρου ισλαμικές τράπεζες το '75 και το '77 αντίστοιχα, ασκώντας τραπεζικές δραστηριότητες πέρα από τα εγχώρια σύνορα και διαμορφώνοντας τα σύγχρονα χρηματοπιστωτικά μέσα με τη μορφή που έχουν σήμερα.

Πακιστάν

Η χώρα της κεντρικής Ασίας με την πολυτάραχη ιστορία και τη συνεχή εναλλαγή μεταξύ δημοκρατίας και στρατιωτικού κράτους μετά την ανεξαρτητοποίηση της από τους Βρετανούς. Το θρησκευτικό ρεύμα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 είχε

⁴⁶ Wahhabism (αραβικά الوهابية, al-Wahhābiya) αποτελεί αυστηρό, φονταμενταλιστικό, ισλαμικό κίνημα εξαγνισμού της ισλαμικής θρησκείας από τον Μοχάμεντ ίμπν Αμπντ αλ Ουαχάμπ, με υιοθέτηση των αρχών των Hanbali και ισχυρή επιρροή στο Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας και γενικότερα την Αραβική Χερσόνησο. Οι ίδιοι απορρίπτουν το όνομα αυτό.

αντίκτυπο και στην τραπεζική καθώς είναι η πρώτη χώρα με τη φιλόδοξη βλέψη ισλαμοποίησης του συνόλου του τραπεζικού τομέα. Όμως οι πετρελαϊκές κρίσεις, οι πολιτικές αναταράξεις και οι πόλεμοι με την Ινδία στοίχισαν πολύτιμους πόρους και δυναμική παρά την ισχυρή οικονομική βοήθεια από τις Ηνωμένες Πολιτείες⁴⁷

Ιράν

Η πλειοψηφικά σιιτική χώρα της Μέσης Ανατολής, αποτελεί τον ορισμό του ισλαμικού θεοκρατικού κράτους με αντιπροσωπευτική μορφή τον αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί να συγκεντρώνει τόσο τις πολιτικές όσο και τις θρησκευτικές εξουσίες στο πρόσωπό του. Το άνοιγμα της χώρας προς τη δημοκρατία και τον εκσυγχρονισμό κατά τη δεκαετία του '50 έλαβε τέλος με την Ιρανική Επανάσταση και την άνοδο του Χομεϊνί ως ανώτατου ηγέτη. Ο ίδιος ο Χομεϊνί, μετά τα προβλήματα που προξένησε στη χώρα ο πληθωρισμός και η ύφεση της πετρελαϊκής κρίσης του '73, εκμεταλλεύτηκε την αναζωπύρωση του θρησκευτικού φρονήματος, επιβάλλοντας Ισλαμικό Νόμο⁴⁸. Κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του, οι σχέσεις του κράτους με τις χώρες της Δύσης αλλά και με τις όμορες χώρες του Ιράν και της Αραβικής Χερσονήσου επιδεινώθηκαν σημαντικά καταλήγοντας σε μία σειρά από πολέμους όπως αυτός του Ιράκ-Ιράν και των πολέμων του Κόλπου.

Οι διδαχές και η κορανική ερμηνεία του Χομεϊνί αποκρυστάλλωσαν τις ιδέες των σιιτικών νομοθετικών σχολών σκέψης που θα αναλύσουμε στη συνέχεια και οι πολιτικές του έδωσαν το έναυσμα για ένα νέο κύμα πόλωσης στην περιοχή, μετά την παύση των εκτεταμένων αραβοϊσραηλινών διενέξεων.

Μαλαισία

Μη αραβικό, ισλαμικό κράτος από τον 13^ο αιώνα, ισπανικό προτεκτοράτο κατά τον 15^ο-16^ο αιώνα, Ολλανδικό τον 17^ο και Βρετανική αποικία στη συνέχεια μέχρι την ανεξαρτησία του το 1957 αποτέλεσε σημαντικότερο εμπορικό και οικονομικό κέντρο

⁴⁷ Parvez Hasan: Learning from the Past: A Fifty-year Perspective on Pakistan's Development, The Pakistan Development Review 36 Vol. 4 Part I, Winter 1997 pp. 355—402, Ανακτήθηκε από: <https://core.ac.uk/download/pdf/7203190.pdf>

⁴⁸ Bernard Lewis: Islamic Revolution: An Exchange, New York Review of Books, April 28th 1988, Ανακτήθηκε από: <http://www.nybooks.com/articles/1988/01/21/islamic-revolution//>

για αιώνες, γεγονός που εξηγεί εν μέρη τη φαινομενική ανάπτυξη και καινοτομία της Ισλαμικής Τραπεζικής. Οι πολυεθνικές επιρροές με ισχυρά όμως θεμέλια τις ισλαμικές επιταγές, διαμόρφωσαν τον τραπεζικό τομέα της Μαλαισίας αναζητώντας λύσεις στην καταπολέμηση της φτώχειας και της ανεργίας μετά το πέρας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και των κινημάτων ανεξαρτησίας.

Η αρχή πραγματοποιήθηκε με τη σύσταση ενός ταμείου το 1963 για τη χρηματοδότηση του θρησκευτικού προσκυνήματος στη Μέκκα για τους πιστούς μουσουλμάνους⁴⁹ το Tabung Hajj⁵⁰. Παρότι δεν αποτελεί χρηματοπιστωτικό ίδρυμα, η πρακτική των επιχορηγήσεων, καταθέσεων και επενδύσεων το κατέστησαν από τους μεγαλύτερους διαχειριστές κεφαλαίων τη δεκαετία του '60 με καθαρά ισλαμικό υπόβαθρο. Η συνέχεια ήταν ο εξισλαμισμός του συνόλου σχεδόν του τραπεζικού συστήματος της Μαλαισίας, η οποία συμπράττοντας με τα άλλα πρωτοπόρα κράτη κυρίως της Αραβικής Χερσονήσου (Μπαχρέιν, Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας), συνέστησε τον οργανισμό Διεθνούς Ισλαμικής Χρηματοπιστωτικής Αγοράς⁵¹ συμβάλλοντας σημαντικά στην διακρατική εναρμόνιση του τραπεζικού τομέα.

Η έκδοση του πρώτου ομολόγου sukuk⁵² ύψους 125 εκ. προς τις διεθνείς αγορές έγινε από τη Shell MDS το 1990⁵³ και αποτελεί ως χώρα την ηγέτιδα δύναμη στην παροχή των συγκεκριμένων ισλαμικών παραγώγων.

Συνοψίζοντας μέχρι αυτό το σημείο, εννέα αιώνες από την ίδρυση του Ισλάμ από το Μωάμεθ, ο μουσουλμανικός κόσμος έχει γνωρίσει αρκετούς κύκλους άνθισης και ύφεσης. Η εξάπλωση του Ισλάμ και η καθιέρωση της αραβικής γλώσσας και της θρησκείας, οι εξωτερικές επιβολές και η διαμόρφωση κοινής ιστορίας και συνείδησης τουλάχιστον στις ζώνες των χωρών της βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, έδωσαν το έναυσμα της συσπείρωσης και ενότητας που το διέπει μέχρι σήμερα. Αξίζει να τονιστούν κάποια στοιχεία που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της

⁴⁹ Βλέπε Hajj σελ. 18

⁵⁰ Πηγή: Tabung Haji, <http://www.tabunghaji.gov.my/information>

⁵¹ Πηγή: International Islamic Financial Market, <http://www.iifm.net/>

⁵² Βλέπε sukuk σελ 44

⁵³ Iqbal Khan: The Global Sukuk Market: Overview and Growth Potential, World Bank-IMF Annual Meetings, September 2011, Ανακτήθηκε από: http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/IK_Presentation_Overview_Sukuk_Market_Growth_Potential.pdf

μακρόχρονης περιόδου και σμίλεσαν την εμπορική και οικονομική δομή που τα ισλαμικά κράτη ακολουθούν μέχρι σήμερα:

- Η αδιάσπαστη σχέση Κράτους - Θρησκείας που αποτελεί συστατικό στοιχείο των μουσουλμανικών κρατών με συγκέντρωση πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας στα ίδια πρόσωπα. Η αραβική λέξη *Ulama* (αραβικά علماء /'u:lə,ma:/) υποδηλώνει τόσο τον επιστήμονα (νομικών, οικονομικών και κοινωνικών επιστημών) όσο και τον θρησκευτικό ηγέτη και γνώστη του Κορανίου και των διδαγμάτων του Ισλάμ. Ελλείπει δε θρησκευτικής ιεραρχίας εν είδει χριστιανικών δομών, οι πολιτικοί ηγέτες που αναδείχθηκαν στη διάρκεια των εθνικιστικών κινημάτων στους αγώνες για την ανεξαρτησία των μουσουλμανικών κρατών από τις αποικιοκρατικές δυνάμεις τον 20ο αιώνα, είχαν απαραίτητα και θρησκευτική κατάρτιση, πρακτική που κατοχυρώθηκε ως νόρμα. Το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι όπως αναφέραμε ο ηγέτης-προφήτης του Ιράν κατά τα πρότυπα Χομείνι αλλά και η θεοκρατική εξουσία της βασιλικής οικογένειας της Σαουδικής Αραβίας.
- Η κατοχή σημαντικών δημόσιων αξιωμάτων από Χριστιανούς και Εβραίους λόγω επιρροής και οικονομικής δύναμης μέχρι αλλά και κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης είναι μια συνεχής υπενθύμιση της αντίθεσης των δύο κόσμων και της ανάγκης διατήρησης της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας από την πλευρά των μουσουλμάνων⁵⁴. Οι αρχικά ανοιχτές σχέσεις κατά την πρώιμη ισλαμική περίοδο και το Χρυσό Αιώνα καταλήγουν μετά το πέρας του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου σε σχέσεις επιφυλακτικότητας που εξελίχθηκαν σε ανοιχτό πόλεμο, καταρχήν για την ανεξαρτητοποίηση από τον αποικιακό κλοιό αλλά και με έμφαση στους αγώνες δεκαετιών κατά του φιλοδυτικού Ισραήλ.
- Τα δογματικά σχίσματα τα οποία δημιούργησαν αντίστοιχες σχολές σκέψεις που θα αναφέρουμε στη συνέχεια, οφείλονται στις διαφορετικές αντιλήψεις των Ulama περί της απόδοσης του Κορανίου και της ζωής του Μωάμεθ και τη διάσταση αυτών στη καθημερινή ζωή του μουσουλμανικού κόσμου. Οι διαφορετικές αποδόσεις αν και θρησκευτικά τεκμηριωμένες έχουν φυσικά και πολιτικές ρίζες και συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον του συγκεκριμένου πονήματος λόγω των επιρροών τους στην Τραπεζική. Η δε έκφραση τους διαφαίνεται στη διαφορετική πολιτική που ακολουθούν σιιτικά κράτη όπως το Ιράν και σε μικρότερο βαθμό η Συρία και σουνιτικά, όπως η Αίγυπτος και τα κράτη της Αραβικής Χερσονήσου

⁵⁴ Η συσπείρωση γύρω από τη θρησκεία και το κοινό ισλαμικό υπόβαθρο πραγματοποιήθηκε πάντα με μέτρο αντίθεσης και αντιδιαστολής τους Χριστιανούς Ευρωπαίους ειδικά κατά την έξαρση των εθνικών κινημάτων του 19^{ου} αιώνα

- Η συνεχής κατοχή περιοχών επί αιώνες από Χαλίφηδες και Οθωμανούς δημιούργησε ως ένα επίπεδο, ένα δίκτυο κοινής συνείδησης και ταυτότητας, κοινές πρακτικές όσον αφορά τη διοίκηση και τις δικαστικές εξουσίες και κυρίως ένα παγκόσμιο νομισματικό σύστημα⁵⁵ με ροές από τη μία άκρη της αυτοκρατορίας στην άλλη που παρέμεινε αναλλοίωτο ακολουθώντας τις επιταγές του Ισλαμικού Νόμου, όπως αυτός αποκρυσταλλώθηκε κατά την πρώιμη ισλαμική περίοδο. Αποκλίσεις παρουσιάστηκαν με τα κινήματα αποικιοποίησης του 18ου-19ου αιώνα όπου η κάθε δύναμη (Βρετανοί, Γάλλοι, Ισπανοί, Ολλανδοί) επέβαλλε τα δικά της συστήματα στις αποικίες της στους διάφορους τομείς. Με την ανεξαρτησία των κατεχόμενων χωρών παρατηρείται μια έμπρακτη προσπάθεια εναρμόνισης όπως αυτή της σύστασης του IIFM, της Διεθνούς Ισλαμικής Χρηματοοικονομικής Αγοράς με μαλαισιανή πρωτοβουλία. Η κριτική από τη διεθνή κοινότητα έγκειται στην ανεπάρκεια αυτών των κινήσεων στο να καλύψουν τη δογματική διάσταση των νομοθετικών σχολών⁵⁶ όσον αφορά τις ομιχλώδεις γκρίζες ζώνες της σύγχρονης τραπεζικής.
- Η μετάβαση ήδη από τον 8^ο αιώνα, σε ένα πρώιμο στάδιο εμπορικού καπιταλισμού όπου η ατομική ιδιοκτησία, ο ανταγωνισμός και η εξασφάλιση κέρδους είναι συστατικά στοιχεία του ισλαμικού κόσμου καθότι οι οδικές και θαλάσσιες οδοί του αχανούς κατά περιόδους χαλιφάτου ευνοούσαν τέτοιες πρακτικές. Σε αυτό οφείλεται και η ιδιαίτερη ανάπτυξη μιας πρώιμης μορφής τραπεζικής με τα караβάνια να μην φέρουν ρευστά διαθέσιμα κατά τη διάρκεια εμπορικών εξορμήσεων αλλά να κάνουν χρήση ενέγγυων πιστώσεων, αξιόγραφων δηλαδή που λειτουργούν ως εγγύηση πληρωμής σε όνομα συγκεκριμένου δικαιούχου ως μέτρο ασφάλειας. Αξίζει να σημειωθεί πως η λέξη επιταγή (αραβικά *سكك* *šakk*) είναι καθαρά αραβικής προέλευσης. Πάροχοι τέτοιων εγγυήσεων υπήρχαν στα μεγάλα οικονομικά κέντρα και πρωτεύουσες και συνεργάζονταν για την εξυπηρέτηση των συναλλαγών⁵⁷.
- Ο θεσμός του Funduq⁵⁸ (αραβικά *الفندق* - *al-funduq*) από όπου προέρχεται και η σύγχρονη αραβική λέξη για το ξενοδοχείο, στον ισλαμικό Μεσαίωνα αποτελούσε ένα σύμπλεγμα καταστημάτων, αποθηκών, ξενοδοχείων και κέντρων συναλλαγής όπου μπορούσαν ταξιδευτές, έμποροι και караβάνια να ασκήσουν τις εμπορικές

⁵⁵ Όπως υπ. 19 σελ. 81 (Hourani, 2012)

⁵⁶ Βλέπε Σχολές σκέψεις σελ 23

⁵⁷ Βασιλειάδου Ελπίδα Νικολέτα: Νομικές Προεκτάσεις και Συγκριτική Μελέτη του Ισλαμικού και του Συμβατικού Χρηματοπιστωτικού Συστήματος (διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2014

⁵⁸ Koehler Benedict.: *Early Islam and the Birth of Capitalism*, Lexington Books, London 2014 σελ. 133

τους δραστηριότητες σε μεγάλη κλίμακα. Αναφορές για διάφορες οικονομικές πρακτικές έχουμε από τον Ibn Battuta (1304 – 1368) ταξιδευτή που μας μεταφέρει μέσα από το οδοιπορικό του εμπορικές πρακτικές της περιόδου από το Μαρόκο όπου ξεκίνησε μέχρι τη Κίνα⁵⁹. Οι μορφές των ισλαμικών χρηματοπιστωτικών μέσων όπως του *muqabala* και του *muqaraba* που θα αναλύσουμε στη συνέχεια, περιγράφονται στο έργο του και μαρτυρούν μικρές αλλαγές συγκριτικά με τα σύγχρονά τους αντίστοιχα.

- Το Hajj, ένας από τους πέντε Πυλώνες της Πίστης του Ισλάμ, είναι η επίσκεψη για προσκύνημα στην ιερή πόλη της Μέκκας το οποίο πρέπει να πραγματοποιηθεί τουλάχιστον μία φορά στη ζωή κάθε μουσουλμάνου. Αποτελεί ολόκληρο κλάδο στην οικονομία του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας και σημαντική πηγή εσόδων για τη χώρα, με εκατομμύρια πιστών να συρρέουν κάθε χρόνο στην πόλη γέννησης του Ισλάμ.

⁵⁹ Brustad K., Al-Batal M., Tonsi A.: *Al-Kitaab fii Ta'allum al-'Arabiyya*, 2nd edition, Georgetown University Press, September 2004 σελ. 14 επ.

ΙΣΛΑΜΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ

Η θρησκεία, ως συνδεδετικός κρίκος του συνόλου του μουσουλμανικού κόσμου, οι αρχές, επιταγές και απαγορεύσεις που εκπορεύονται από πρωτογενείς και δευτερογενείς θρησκευτικές πηγές μεταφράζεται, όπως υπονοήσαμε και θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, σε θεμέλιο λίθο των αποφάσεων της εξουσίας. Ο διπλός χαρακτήρας των ηγετών των χωρών αυτών - όπου η θεία και κοσμική αναγνώριση συγκλίνουν σε ένα πρόσωπο⁶⁰- συμβάλλει στο αδιαίρετο της νομικής, πολιτικής και οικονομικής επιστήμης. Οι διάφορες σχολές σκέψης ακολουθούν σε κλιμακωτό βαθμό τις ακόλουθες πηγές, διαμορφώνοντας το θεσμικό πλαίσιο του σύγχρονου ισλαμικού κόσμου και κατ' επέκταση της Ισλαμικής Τραπεζικής.

Οι πηγές που εξετάζονται, χωρίζονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς, με τη πρώτη κατηγορία να ακολουθείται ως επί το πλείστον από όλες τις σουνιτικές και σιιτικές σχολές σκέψης και με τη δεύτερη να έχει αυξομειούμενη χρήση και σημασία ανάλογα με τις θέσεις κάθε σχολής⁶¹.

Πρωτογενείς πηγές

Κοράνι (αραβικά القرآن al-Qur' ān)

Αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του συνόλου του ισλαμικού κόσμου, ανεξαρτήτως δόγματος, καθώς θέτει το πρότυπο του σωστού ανθρώπου και πιστού σε κάθε πτυχή της ζωής του. Τα 114 κεφάλαιά του περιέχουν μεταξύ άλλων δοξασίες, γενικές ηθικές αρχές, και ορισμένες εντολές οικογενειακού, εμπορικού και εργατικού δικαίου⁶² οι οποίες είναι ελάχιστες και συγκεκριμένες. Στο σύνολό του το Κοράνι παραθέτει γενικές αρχές εξ' ου και η ανάγκη ερμηνείας η οποία αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία των σχολών νομοθετικής σκέψης που θα αναλύσουμε ακολούθως. Εν αντιθέσει με το δυτικό πρότυπο, στο Ισλάμ, το δίκαιο και η ηθική ταυτίζονται ως προς τον σκοπό

⁶⁰ Ειδικά στους Σιτες όπου ο Ιμάμης δρα συγχρόνως ως θρησκευτικός ηγέτης και πολιτικός αρχηγός (Αγιατολαχ-Ιράν)

⁶¹ Για τις σχολές βλέπε: Σχολές σκέψης σελ. 23

⁶² Το Ιερό Κοράνιο, Απόδοση στην Ελληνική από τη Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002

και την έκφραση με πολλούς κανόνες ηθικής να παίρνουν τη μορφή θετικού δικαίου⁶³ και με κυρώσεις που αναμιγνύουν υλικές και πνευματικές κυρώσεις για τους πιστούς.

Παρά την έλλειψη κανονιστικών διατάξεων αναγκαστικού χαρακτήρα με τη μορφή που αυτές λαμβάνουν σε δυτικά δίκαια, το Κοράνι αποτελεί πρωτογενή πηγή δικαίου για το σύνολο του μουσουλμανικού κόσμου ανεξαρτήτως δόγματος, με την ερμηνεία του να αναθέτεται όπως προείπαμε στους Ulama, επιστήμονες με νομική και θρησκευτική κατάρτιση.

Sunnah (αραβικά, سنة sunnah)

Ξεκίνησε ως η προφορική παράδοση από στόμα σε στόμα της ζωής του Μωάμεθ ως προφήτη, των πρώτων ακολούθων του και τους πρώτων πιστών της πόλης της Μεδίνας⁶⁴. Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών μετά τον θάνατο του Μωάμεθ και την αποκρυστάλλωση της θρησκείας η Sunnah κατέληξε να περιλαμβάνεται σε δυο έργα

- Το Κοράνι, ως προς τις γενικές αρχές
- Τα Ahadith (αραβικά أحاديث, 'ahādīth)

Τα Ahadith, εμπνευσμένα από τη ζωή του Μωάμεθ και των ακολούθων του, είναι κείμενα μεταγενέστερα του Κορανίου που δημιουργήθηκαν σε μία προσπάθεια να καλύψουν κενά και να διευκρινίσουν δυσνόητα σημεία του. Τα κείμενα αυτά, όπως συμβαίνει με κάθε όψιμο ιστορικό κείμενο, έγιναν αντικείμενο πολιτικού και θρησκευτικού εργαλείου στα χέρια μεταγενέστερων χαλίφηδων – ιδιαίτερα του Χαλιφάτου των Umayyad - για την εξάπλωση της νέας θρησκείας, με συνέπεια η πιστότητα και αυθεντικότητα τους να αμφισβητηθεί. Χρειάστηκαν αρκετοί αιώνες ώστε μελετητές να καταφέρουν να διαχωρίσουν τα Αχάντιθ σε τρεις κατηγορίες: τα Σωστά Ahadith (Sahih) τα οποία είναι συγκεντρωμένα σε 12 τόμους και αποτελούν έγκυρη πηγή της νομολογίας, τα 'Καλά' των οποίων η αυθεντικότητα αναγνωρίζεται από ορισμένες νομικές σχολές και τα Αδύναμα Ahadith των οποίων η παραποίηση καθιστά τη χρήση τους ως πηγές δικαίου και θρησκευτικής αναφοράς τουλάχιστον επίφοβη και επιρρεπή σε αμφισβήτηση⁶⁵.

⁶³ Γεωργιάδης Απόστολος Σ.: Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3^η έκδοση, Αθήνα 2007

⁶⁴ Ως οι πρώτοι 'Πεφωτισμένοι' οι ζωές και οι πράξεις τους είναι θεϊκά εγκεκριμένες και συνεπώς παράδειγμα προς μίμηση, με τη σχολή σκέψης των Maliki ιδιαίτερα (Βλ. Σχολές Σκέψης) να τις χρησιμοποιεί ως νομικές αναφορές.

⁶⁵ Speight, R. Marston: Hadith, Oxford Islamic Studies, June 17th 2017, Ανακτήθηκε από: <http://www.oxfordislamicstudies.com/print/opr/t236/e0286>

Η Sunnah και το Κοράνι θεωρούνται οι πρωτογενείς πηγές ισλαμικού δικαίου ακολουθούμενες από όλες τις σύγχρονες σχολές νομοθετικής σκέψης με την επιφύλαξη των Καλών Ahadith που υιοθετούν μόνο οι Hanafi και των αδύναμων που υποστηρίζονται από τις Σιιτικές σχολές μαζί με κάποια άλλα κείμενα Ahadith που δεν αναγνωρίζουν οι σουνιτικές σχολές.

Δευτερογενείς πηγές

Το Κοράνι δεν επιδέχεται αναθεώρηση ή διόρθωση ενώ η ερμηνεία του γίνεται από τους καταρτισμένους Ulama. Όμως το γενικόλογο των κεφαλαίων του Κορανίου και των Ahadith επέβαλλαν την ανάγκη δεδομένης νομολογίας μέσω της έκδοσης αποφάσεων αναφορικά με σύγχρονα κυρίως θέματα και θέματα των οποίων η διευκρίνιση ελλείπει στις πρωτογενείς πηγές δικαίου. Η Ισλαμική νομολογία Fiqh (αραβικά **فقه** [fiqh]) είναι η ανθρώπινη ερμηνεία των θείων κατά τους μουσουλμάνους πηγών ακολουθώντας τις διαδικασίες των ijma και qiyas ή μέσω της συλλογιστικής σκέψης ijtiḥad που αποτελούν τις δευτερογενείς πηγές δικαίου, για να καταλήξουν στο 'προϊόν' του νόμου τη fatwā (Arabic: **فتوى**; plural fatāwā Arabic: **فتاوى**) δηλαδή των μη δεσμευτικών αποφάσεων που συνθέτουν τη fiqh. Το μη δεσμευτικό των αποφάσεων της fiqh οφείλεται τόσο στην πληθώρα των σχολών και των δογμάτων που ακολουθούν οι Ulama όσο και στη φύση των πηγών που όπως αναφέραμε είναι γενικές και με κυρώσεις τόσο υλικές όσο και θρησκευτικές⁶⁶

Ijma' (αραβικά **إجماع** Ijmā)

Είναι η ομοφωνία μεταξύ των Ulama κατά τα πρότυπα του Μωάμεθ και των πρώτων ακολούθων του. Σε αμφίσημα σημεία των πρωτογενών πηγών ή σε 'γκρίζες ζώνες' αυτών, η σύμφωνη γνώμη του συμβουλίου των Ulama μπορεί να στηρίξει την εκδοθείσα fatwa και να γίνεται επίκληση της ijma ως έγκυρης πηγής δικαίου. Ως εργαλείο χρησιμοποιείται από το σύνολο των σουνιτικών σχολών και από μια μειοψηφία σιιτων Ulama.

⁶⁶ Τσικούρας Αλέξανδρος: Εφαρμογή της Σάρια για τη δημιουργία Ισλαμικού δείκτη στο Χρηματιστήριο Αθηνών και εμπειρική συγκριτική ανάλυση του Ισλαμικού και του Γενικού Δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών (διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Πειραιώς 2012

Qiyas (αραβικά: قياس qiyās)

Αποτελεί τη διαδικασία της παραγωγικής αναλογίας από ένα σημείο για το οποίο γίνεται σαφής αναφορά στο Κοράνι και τα Ahadith, για ένα άλλο το οποίο οι δυο πηγές δεν διευκρινίζουν ή δεν έχουν δώσει δέουσα σημασία. Προυποθέτει το σημείο αναφοράς από το οποίο θα εκμαιευθεί η αναλογία να ανήκει στις πρωτογενείς πηγές και να έχει ερμηνευτεί επαρκώς ώστε να καθίστανται σαφείς οι νομοθετικές-θρησκευτικές του συνέπειες. Η τέταρτη αυτή πηγή ισλαμικού νόμου απορρίπτεται από τις σιιτικές σχολές υπέρ του αλάθητου του Ιμάμη ο οποίος είναι σε θέση να ερμηνεύσει το κείμενο του Κορανίου σε βάθος ώστε να αποκαλύψει σιωπηρά σημεία χωρίς την ανάγκη της ανθρώπινης και κατά συνέπεια επιρρεπούς λάθους παραγωγικής αναλογίας.

Ijtihad (Arabic: اجتهاد ijtihād)

Τελευταία πηγή δικαίου η ijtihad ακολουθείται κυρίως από τις σιιτικές σχολές καθώς προβάλλει την ανεξάρτητη συλλογιστική του καταρτισμένου στην αραβική γλώσσα, θρησκεία και νομική επιστήμη επιστήμονα τον καθιστά ικανό να παράγει fatwa. Αποτέλεσε το μεταβάτικο στάδιο από την αδιαμφισβήτητη ορθότητα των αποφάσεων των συντηρητικών δικαστών-θεολόγων του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα στην αναγνωρισμένη κατάρτιση τους και τεκμηριωμένη εξαγωγή αποφάσεων, κατά τη διάρκεια των ρευμάτων μοντερνισμού και εκδημοκρατισμού το τελευταίο διάστημα κυριαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Urf (Arabic: (العرف)⁶⁷)

Με τη χροιά και την ισχύ που έχει στις δυτικές κοινωνίες το εθιμικό δίκαιο, η Urf στον αραβικό και μη κόσμο αποτελεί τις συνήθειες παραδοσιακές πρακτικές που ακολουθούνται επί σειρά ετών με έναυσμα τις θρησκευτικές, εμπορικές και κοινωνικές πρακτικές των κατοίκων της Μέκκας και της Μεδίνας ως οι πρώτοι που ακολούθησαν τις κηρύξεις του Μωάμεθ. Η Urf δεν στηρίζεται στο Κοράνι και τα Ahadith καθώς αποτελεί άγραφο δίκαιο αλλά στις γενικότερες αρχές του Ισλάμ που εκφράζονται με τις πατροπαράδοτες μεθόδους, ειδικά όσον αφορά το γάμο, τη κληρονομική διαδοχή, τις συμβάσεις και τις εμπορικές συναλλαγές. Οι Ulama των

⁶⁷ Όπως υποσημείωση 66 (Τσικούρας, 2012)

διαφόρων δογμάτων σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, υποστηρίζουν την ακολουθήση των συνήθων πρακτικών χάριν ευκολίας και επίκλησης της παράδοσης και των ηθών και εθίμων, εφόσον αυτές είναι σύμφωνες με το γενικότερο πνεύμα του ισλαμικού νόμου. Η επίκληση της *Urf* απαιτεί προσοχή καθότι οι πρακτικές αυτές διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και δέχονται κριτική για τη συμπίεση με τις γενικές κορανικές αρχές και κατά συνέπεια εξετάζονται περιπτωσιακά.

Οι πηγές αυτές συνιστούν το σύνολο του Ισλαμικού Νόμου ή **Sharia** (αραβικά *شريعة* [ʃa'ri:ʕa])⁶⁸ και ο συνδυασμός κάποιων ή του συνόλου αυτών αποτελεί το δίκαιο των σχολών νομοθετικής σκέψης στο οποίο στηρίζονται οι αποφάσεις και πολιτικές που διέπουν την Ισλαμική Τραπεζική και την οικονομική ζωή των μουσουλμάνων γενικότερα. Η *Sharia* πέραν των θρησκευτικών επιταγών είναι και ο κύριος άξονας του θεσμικού πλαισίου που ακολουθούν τα πιστωτικά ιδρύματα ανά τον κόσμο με ισλαμική ταυτότητα ή προσανατολισμό.

Σχολές Σκέψης⁶⁹

Η νομοθετική εξουσία προ-Ισλάμ καθώς και κατά την πρώιμη ισλαμική περίοδο ήταν χαοτική. Οι **qadi** (αραβικά. *قاضي qāḍī*) αποτελούσαν τους μόνους εκφραστές - πλην των ηγεμόνων - δικαστικής εξουσίας ακολουθώντας για την ερμηνεία των θρησκευτικών κειμένων και την απόδοση δικαιοσύνης μία κατά περίπτωση πρακτική ομοιάζουσα με το δικαστικό προηγούμενο του αγγλοσαξονικού κοινού δικαίου. Ελλείπει όμως κοινού εδάφους η ερμηνεία στα εδάφη του Χαλιφάτου διέφερε ανά περιοχή ενώ οι αποφάσεις των qadi ήταν συχνά αντικρουόμενες. Με το σχίσμα μεταξύ Σουνιτών και Σιιτών μετά τον θάνατο του Μωάμεθ, οι δογματικές, εκτός από τις πολιτικές διαφορές των δύο ομάδων, οδήγησαν σε διαφορετικές σχολές σκέψης και ερμηνείας του Κορανίου και των λοιπών θρησκευτικών κειμένων ονόματι *madhhab* (αραβικά. *مذهب madhhab*). Τους επόμενους αιώνες κάθε ένα από τα δύο δόγματα είχε να επιδείξει δεκάδες σχολές σκέψης οι οποίες λόγω της σύνδεσης θρησκευτικού στοιχείου με δικαστική και εκτελεστική εξουσία, αγωνίζονταν για την εύνοια του εκάστοτε ηγεμόνα. Οι qadi, κατά το αρχαιοελληνικό και ρωμαϊκό θεσμό

⁶⁸ Μαριόρας Μ.: Ο διάλογος δυτικής και μουσουλμανικής ισλαμολογίας για τη Sharia: Προφήτης και Νόμος στο Ισλάμ, Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννη και Νικόλαου Καρμίρη, Αθήνα 2014

⁶⁹ Bernard G Weiss (ed.): Studies in Islamic legal theory, Brill editions, Leiden 2002

των διαιτητών, δεν μπορούσαν πλέον να δρουν αυτοβούλως παρά την θρησκευτική-νομική τους κατάρτιση αλλά έπρεπε να τεκμηριώνουν την απόφαση τους βάσει της ιδεολογίας της σχολής στην οποία άνηκαν ή που ίσχυε στην περιοχή που δίκάζαν.

Βάζοντας τέλος στην άναρχη και ασύμμετρη Urf, οι Mamluk χαλίφηδες αναγνώρισαν για τους Σουνίτες τέσσερις σχολές με γεωγραφικό κυρίως διαχωρισμό ενώ οι Σιίτες καταστάλαξαν σε δυο επίσημες σχολές ακόμα. Οι Σχολές που αναγνωρίστηκαν και υπάρχουν ως σήμερα παίρνουν τα ονόματα των ιδρυτών τους,

- Hanafi: Η φιλελεύθερη και μεγαλύτερη αριθμητικά madhhab είναι η σχολή που ακολουθούσαν οι Οθωμανοί και επικράτησε στις περιοχές της Τουρκίας, Συρίας, Λιβάνου, Ιορδανίας και Παλαιστίνης με σημαντική επιρροή σε βόρεια Αίγυπτο και Μέση Ανατολή. Η τεκμηρίωση των ιδεών των Hanafi γίνεται βασιζόμενη στο Κοράνι και τις 6 συλλογές των Sahih Ahadith, στην ijma, τη qiyas και την urf με φθίνουσα σειρά σημαντικότητας. Ως η πιο φιλελεύθερη και δεκτική σχολή υποστηρίζει περισσότερο από κάθε άλλη μεταρρυθμίσεις για την προσαρμογή στα δυτικά πρότυπα και τις σύγχρονες απαιτήσεις.
- Maliki: Η madhhab της Βόρειας Αφρικής και της Αιγύπτου καθώς και της μουσουλμανικής μειονότητας της Ανδαλουσίας, οι Maliki έγιναν η επίσημη σχολή των Abbasid παρά την πολεμική που τους ασκήθηκε. Οι αρχές τους βασίζονται κατά κύριο λόγο στο Κοράνι και τις πρακτικές που ακολούθησαν οι κάτοικοι της Μεδίνας, σε μικρότερο βαθμό στα Ahadith τα οποία αντιμετωπίζουν με επιφύλαξη, τη qiyas και την urf μόνο εφόσον δεν αντικρούονται με τις ανώτερες πηγές του Ισλαμικού Νόμου. Ιδεολογικά ταιριάζει περισσότερο και συχνά συμφωνεί με τους Hanafi διαφέροντας ουσιαστικά ως προς την ελάχιστο σημασία που δίνει στην νομική αναλογία qiyas και την έμφαση που προσδίδει στην πρακτική και τις συνήθειες της Μεδίνας ως ιερής πόλης.
- Hanbali: Η αυστηρότερη ίσως σχολή νομοθετικής σκέψης δεν ξαφνιάζει που έχει υιοθετηθεί κυρίως από τα κράτη της αραβικής χερσονήσου (Βασίλειο Σαουδικής Αραβίας, Κατάρ, Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, Μπαχρέιν) και σε αξιοσημείωτο βαθμό στο Ιράκ, Ομάν και Υεμένη. Παρά την μικρή της υποστήριξη αυτή η madhhab ενισχύθηκε ιδιαίτερα από τον Οίκο Saud του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας ενώ επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το κίνημα Wahhabi που θα αναλύσουμε ακολούθως. Ως κατεξοχήν κορανική σχολή, κύρια πηγή αρχών παραμένουν οι σούρες και η Sunnah του Μωάμεθ και των συντρόφων του ενώ απορρίπτει την ijma και τη qiyas τις οποίες θεωρεί πηγή απομάκρυνσης από τη πραγματική βούληση του νόμου. Σύγχρονοι Hanbali ulama αρχίζουν δειλά να υιοθετούν την

τεχνική της ομοφωνίας σε σιωπηρά σημεία του νόμου με αντιδράσεις από τους συντηρητικούς της *mudhhab*.

- Shafi'i: η κύρια σχολή της τρίτης γεωγραφικής ζώνης και επίσημη στη Μαλαισία και το Μπρουνέι, οι Shafi'i αντιπροσώπευαν την πιο διαδεδομένη σχολή μέχρι και την άνοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ώσπου και αντικαταστάθηκε από τους Hanafi. Ως σουνιτική σχολή, κύριες πηγές είναι το Κοράνι και τα Ahadith με μεγάλη σημασία να δίνεται στην *ijma* όταν οι πρωτογενείς πηγές δεν δίνουν σαφείς απαντήσεις. Σε αντίθεση με τους Hanafi απορρίπτει πλήρως τη μη γραπτή και κανονική *Urf* ενώ αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό πρακτικές στο όνομα του δημοσίου συμφέροντος εάν δεν ακολουθούν αυστηρά τον Ισλαμικό Νόμο.

Οι κύριες σχολές των Σιιτων⁷⁰ απαντώνται στις χώρες με πλειοψηφία σιιτικού πληθυσμού, δηλαδή το Ιράκ, το Ιράν, το Αφγανιστάν και μέρος του Πακιστάν, του Λιβάνου και της Υεμένης.

- *Ithna Ashara* (αραβικά اثنا عشرية, **Athnā'ashariyyah** ή **Ithnā'ashariyyah**): Οι Δωδεκαδιστές, όπως αποδίδεται το όνομά τους, πιστεύουν στη διαδοχή του Μωάμεθ από δώδεκα φωτισμένους Ιμάμηδες που τους είχε δοθεί η ικανότητα αντίληψης της θείας βούλησης. Πρακτικά στις σιιτικές *madhhab* αναγνωρίζεται στους Ιμάμηδες -οι οποίοι ακολουθούν κληρονομική διαδοχή- το προνόμιο και η κατ' αποκλειστικότητα απόδοση και ερμηνεία των εσωτερικών και κρυφών νοημάτων του Κορανίου και των Ahadith. Αξίζει να λεχθεί ότι ενώ οι πηγές Ισλαμικού Νόμου θεωρούνται το Κοράνι και τα ahadith, τα δεύτερα δεν είναι αυτά που ακολουθούνται στις σουνιτικές σχολές. Συνέπεια της πεποίθησης για την ορθότητα και το σχεδόν αλάθητο των σιιτων Ιμάμηδων, είναι η απόρριψη της *ijma* των Ulama, υπέρ της *ijtihad*, της ανεξάρτητης συλλογιστικής που επιτρέπει την ορθή ερμηνεία και απόδοση του θείου νόμου. Όμοια αντιμετώπιση έχει η *qiyas*, η αναλογία η οποία κρίνεται αχρείαστη εφόσον δεν υπάρχουν κορανικά κενά που να μην μπορούν να καλύψουν οι Ιμάμηδες μέσω της θεόσταλτης ικανότητας τους να ερμηνεύουν τη θεία βούληση.
- *Ismaili* (الإسماعيلية *al-Isma'īliyya* / *ismei'ili*): ή Επταδιστές δεν δέχονται το σύνολο των δώδεκα Ιμάμηδων των *Ithna Ashara* αλλά όπως προσδίδει το όνομα τους μόνο επτά από αυτούς ως δασκάλους. Οι ιδεολογικές διαφορές με

⁷⁰ Όπως υποσημείωση 12 σελ 79 επ. (Μάζης 2012)

τους Ithna Ashari είναι ελάχιστες και η αντιμετώπιση των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών είναι επίσης ίδια.

ΙΣΛΑΜΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ

Μέσα από τη σύντομη ιστορική αναδρομή της θρησκείας του Ισλάμ και των διαφορετικών σχολών διαφαίνονται ήδη κάποια κωλύματα και περιορισμοί που δεν συναντούνται στα σύγχρονα δυτικά κράτη.

Καθ' όλη την έκταση του Κορανίου και των Αχάντιθ, υπάρχουν αναφορές για τις δεσμεύσεις-απαγορεύσεις σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας των Μουσουλμάνων και κυρίως στην οικονομική τους ζωής. Ας τις δούμε πιο αναλυτικά.

Maisir και Qimar ⁷¹

Λαμβάνοντας υπόψη τη γενικότερη κορανική αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι μουσουλμάνοι θεώρησαν από την πρώτη στιγμή το στοίχημα (qimar - قمار) και την κερδοσκοπία-τζόγο (maisir الميسر *maisir*) κάτι αρνητικό για τη γενικότερη πρόοδο και το απαγόρευσαν μέσα από πολλές σουρές του Κορανίου.

Τα παίγνια μηδενικού αθροίσματος, όπου το κέρδος του ενός ισούται με τη ζημία του άλλου έρχονται σε κατάφωρη αντίθεση με την βλέψη των μουσουλμάνων για την οικονομική και κοινωνική ζωή η οποία διαφαίνεται μέσα από πλήθος διατάξεων του Κορανίου και των Ahadith.

Maisir προισλαμικά ονομαζόταν ένα παιχνίδι με βέλη όπου στοιχημάτιζαν οι συμμετέχοντες σε ένα αβέβαιο αποτέλεσμα χωρίς, όπως συμβαίνει συνήθως, να αξιολογούν και να σταθμίζουν την πιθανότητα να χάσουν. Στην πορεία εξελίχθηκε στο γενικότερο όρο της κερδοσκοπίας qimar θέτοντας τις απαγορεύσεις στο εμπόριο για επενδύσεις σε εταιρίες τυχερών παιχνιδιών και λοιπών ασχολιών και γενικότερα στο χρηματοπιστωτικό κόσμο την αποστροφή προς κάθε μορφή κερδοσκοπίας. Διευκρινίζοντας, ορίζεται σαφής διαφορά μεταξύ περιθωρίου ευλόγου κέρδους σε μια συναλλαγή και κερδοσκοπίας, προς αποφυγή κάθε αναίτιας παρεμπόδισης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Τα εγκλήματα χωρίζονται στον Ισλαμικό κόσμο σε δύο κατηγορίες, εγκλήματα κατά ανθρώπου και εγκλήματα κατά του Θεού. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα hudud (όρια) έξι εγκλήματα κατά του Θεού με διαφορές μεταξύ των νομικών σχολών

⁷¹ Πηγή: Islamic Finance, <http://www.islamic-finance.com>

ως προς την αντιμετώπισή τους. Αυτά είναι η κατανάλωση αλκοόλ, η κλοπή, η ληστεία, διάφορα σεξουαλικά εγκλήματα, η επανάσταση (κατά του νόμιμου ηγέτη, τρομοκρατία) και η αποστασία από το Ισλάμ. Με εξαίρεση την κατανάλωση αλκοόλ τα υπόλοιπα τιμωρούνται σε μερικές χώρες ακόμα και με επιβολή θανατικής ποινής.

Ενώ όμως το ποινικό δίκαιο στον Ισλαμικό κόσμο δεν είναι το στόχος του συγκεκριμένου πονήματος, εν τούτοις αποτελεί μέτρο σύγκρισης του πόσο σοβαρά λαμβάνονται υπόψη οι κορανικές απαγορεύσεις για τη σοβαρότητα τήρησής τους στην οικονομική και χρηματοπιστωτική ζωή.

Λοιπές απαγορεύσεις που εκπορεύονται από το maisir ή συμπληρωματικά, είναι οι αγώνες με ζώα, η πειρατεία, η κατανάλωση/εκτροφή/διακίνηση χοιρινού κρέατος, ή η γενικότερη κατανάλωση κρέατος που δεν έχει επεξεργαστεί και σφαχτεί με τον κατάλληλο τρόπο (χαλάλ).

Zakat⁷²

Zakat, (αραβικά زكاة zakāt,) ένας από τους πέντε θρησκευτικούς πυλώνες του Ισλάμ με επεκτάσεις στην οικονομική ζωή του μουσουλμάνου, είναι η υπό προϋποθέσεις ετήσια συμβολή φιλανθρωπικού χαρακτήρα ως ποσοστό του ετήσιου εισοδήματος ή αποθεματικών ή επενδύσεων ενός ατόμου, νοικοκυριού, επιχείρησης. Καθότι υπάρχει ένα κατώτατο επίπεδο (niṣāb نصاب) κάτω του οποίου η καταβολή Zakat δεν είναι υποχρεωτική, σε αντίθεση με τους συμβατικούς φόρους, το Zakat έχει ηθική και θρησκευτική διάσταση και αποτελεί μέσο κάθαρσης. Μεταφράζεται επίσης και ως θρησκευτικός φόρος. Το ποσό του zakat κατά συνήθη πρακτική ανέρχεται στο 2.5% των περιουσιακών στοιχείων ή του κύκλου εργασιών εάν πρόκειται για επιχείρηση. Κατά το Κοράνι είναι επίσης πληρωτέο σε αγροτικά παράγωγα, πολύτιμα μέταλλα και κτηνοτροφικά προϊόντα αλλά αυτή η πρακτική έχει περιπέσει σε αχρηστία. Προσμετράται στο zakat αξία από⁷³:

- Ρευστά διαθέσιμα

⁷² Πηγή : Islamic Relief, <http://www.islamic-relief.org.uk/about-us/what-we-do/zakat/zakat-faqs/>

- Αποταμιεύσεις (συμπεριλαμβανομένων πολύτιμων μετάλλων- κοσμημάτων που έχει ο υποβάλλον στην κατοχή του)
- Κέρδη από τοκομερίδια (μετοχές, ομόλογα)
- Μισθία από κινητά ή ακίνητα
- Υποχρεώσεις παθητικού (λογαριασμοί, δάνεια)

Εικόνα 3: Ενδεικτικός υπολογισμός φόρου Zakat για εισόδημα 180.000,00

ZAKAT CALCULATOR

Nisab	£ 254.00
Total Assets	£ 180,000.00
Zakat Payable	£ 4,500.00

[♥ DONATE NOW](#)

Πηγή: Muslim Aid

Υπόχρεοι σε καταβολή πληρωμής είναι κατά τους Hanafi όλοι οι ενήλικες και δικαιοπρακτικά ικανοί άνδρες με εισόδημα που ξεπερνά το κατώτατο όριο διαβίωσης. Αντίθετα όλες οι υπόλοιπες σχολές υποστηρίζουν ότι η καταβολή του zakat γίνεται από όλους ανεξαρτήτως ηλικίας και δικαιοπρακτικής ικανότητας.

Σε επίπεδο Τραπεζικής κέρδη από απαγορευμένες δραστηριότητες όπως αυτές που αναφέρθηκαν προηγουμένως (και επενδύσεις σε συμβατικές τράπεζες ή με συμβατικά χρηματοπιστωτικά προϊόντα των οποίων η σύμπτωση με τις αρχές της Σάρια είναι αμφίβολη) εμπíπτουν σε κάθαρση μέσω zakat, επιπλέον του σταθερού 2.5% η οποία εξετάζεται και ορίζεται από την Επιτροπή της Σάρια στο τέλος κάθε λογιστικού έτους και συνήθως ανέρχεται στο σύνολο των κερδών προερχόμενα από αυτές τις μη συμβατές δραστηριότητες.

Τέλος, δραστηριότητες που θεωρούνται κερδοσκοπικές, τοκογλυφία, αλκοόλ, όπλα, πορνεία, τυχερά παίγνια, και αστρολογία θεωρούνται απαγορευμένες και τυχόν κέρδη μουσουλμάνων ή ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από αυτές χρίζουν κάθαρσης μέσω zakat.

Riba

« Όσοι εκμεταλλεύονται τα κέρδη της τοκογλυφίας, θα εγερθούν την ημέρα της Αναστάσεως (των νεκρών) όμοιοι με εκείνον τον οποίο μόλυνε ο Σατανάς με το άγγιγμά του Και αυτό γιατί λένε ότι η τοκογλυφία δεν διαφέρει από την αγοραπωλησία. Ο Κύριος επέτρεψε την αγοραπωλησία κι απαγόρευσε την τοκογλυφία [...]»

Κοράνι 2:275

Η έννοια του *riba* (αραβικά الربا [*'ribæ:*]) αποτελεί αντικείμενο συζήτησης και διχογνωμίας μεταξύ των ειδικών μέχρι σήμερα, ίσως και από αυτή την πρώτη αναφορά του στο στίχο του Κορανίου. Οι Ulama συμφωνούν στο ότι το *riba* δεν μεταφράζεται απλώς ως τόκος, καθώς η απόδοση της έννοιας είναι πολύ βαθύτερη και ρηξικέλευθα διαφορετική. Η πιο σωστή μεταφορά του όρου αυτού στα ελληνικά ίσως είναι αυτή της πλεονασματικής επιστροφής για λόγους που θα εξηγήσουμε στη συνέχεια. Οι δύο εκφάνσεις του *riba* είναι :

- *riba al nasia* (*riba* της καθυστέρησης ربا النسيئة): είναι πρακτική που συναντάται στην προισλαμική Αραβία και ταυτίζεται με τη γνωστή μας τοκογλυφία καθώς περιέχει τις έννοιες του χρόνου και του πολλαπλασιασμού του ποσού πληρωμής. Η άκρως καπιταλιστική κοινωνία του 8ου αιώνα παρουσιάζει μια εξάπλωση της τοκογλυφίας η οποία όντας αρρυθμιστη, αποτελούσε μια μάστιγα της τότε κοινωνίας. Κατά συνέπεια έγινε αντικείμενο κορανικής ρύθμισης στο δεύτερο κιάλας κεφάλαιο για την προστασία των συναλλαγών. Η αποκόμιση πλούτου στηριζόμενη σε «ανόσιο και παράνομο κέρδος» όπως αναφέρει ένα hadith του Ibn Rushd (595/198)⁷⁴ δεν συμπλέει με τις έννοιες της καλής πίστης, του δίκαιου εμπορίου, της κίνησης της αγοράς και της αναλογικότητας που πρέπει σύμφωνα με τους μουσουλμάνους να διαπνέουν κάθε συναλλαγή. Τέλος η γενικότερη καταχρηστική εκμετάλλευση κάποιου

⁷⁴ El Gamal Mahmoud: Islamic Finance: Law, economics and practice, Cambridge University Press, NY 2006 σελ.52

σε ανάγκη προσκρούει σε άλλα ηθικά και νομικά αναχώματα του Κορανίου και των Ahadith που είναι εύκολα αντιληπτή και κατά τα δυτικά πρότυπα.

- *riba al fadl* (*riba* της αύξησης *الربا الفضل*): είναι στοιχείο απαγόρευσης «ανταλλαγής ιδίων αγαθών σε μεγαλύτερες ποσότητες»⁷⁵ Η διάσημη στροφή του Bilal Ibn Rabbah για τον έμπορο που αντάλλαξε 3 καφάσια χουρμάδες κατώτερης ποιότητας για ένα καφάσι καλύτερων και μεγαλύτερων έχει γίνει αντικείμενο μελέτης από τους ειδικούς της Σάρια επί αιώνες και ορίζει την απαγόρευση της ανταλλαγής ιδίων αγαθών σε διαφορετικές ποσότητες. Οι Hanafi κρίνουν ότι ο περιορισμός αφορά το σύνολο των ανταλλάξιμων αγαθών ενώ οι υπόλοιπες σχολές τον συμπυκνώνουν στην ανταλλαγή με χρυσό, ασήμι και προϊόντα αγροτικής παραγωγής (τρόφιμα). Το ουσιαστικό νόημα αντικατοπτρίζει την ακλόνητη πίστη των μουσουλμάνων στις δυνάμεις της αγοράς. Ως παραδοσιακά εμπορικός λαός, θεωρούν ότι ο καθορισμός της τιμής, τόσο τρέχουσας όσο και μελλοντικής, πρέπει να αφήνεται στις δυνάμεις της αγοράς, την προσφορά και τη ζήτηση και αντίθετα με τις συνήθειες δυτικές πρακτικές η προεξόφληση και γενικότερα ο προκαθορισμός της τιμής όταν υπάρχει χρονικός παράγοντας στη συναλλαγή είναι κάτι απαγορευμένο γιατί στρεβλώνει τη φυσική τάση των καμπυλών. Το τελευταίο είδος *riba* είναι αυτό που καθιστά τα παραδοσιακά χρηματοπιστωτικά μέσα και παράγωγα (προνομιούχες μετοχές, futures, options, ασφάλειες κλπ) ακατάλληλα για την ισλαμική αγορά καθώς η ανταλλαγή χρέους με χρέος, που αποτελεί την ουσία των δυτικού τύπου παραγώγων, δεν είναι επιτρεπτή. Επιπρόσθετα, η έλλειψη εγγενούς αξίας του χρήματος κατά το Ισλάμ κάνει εύκολα αντιληπτή την απαγόρευση, παρατηρώντας το μεγάλο πλήθος προϊόντων της συμβατικής τραπεζικής που έχουν δημιουργηθεί και κατασκευάζονται καθημερινά με στόχο την πώληση και αγορά χρέους, την εξασφάλιση και τον περιορισμό της έκθεσης σε κινδύνους. Εντούτοις, δεν υφίσταται εμπόριο χωρίς δανειστικό σύστημα και παρότι η αμιγής ανταλλαγή χρέους απαγορεύεται, η πρόσδεση του σε διάφορα αγαθά με την μορφή περιουσιακών στοιχείων και την ανταλλαγή των βεβαρυμένων τίτλων, καθιστά την συναλλαγή επιτρεπτή και ελεύθερη από *riba*.

Η ουσιαστική διάκριση μεταξύ *riba* και συμβατικού τόκου είναι περισσότερο νοηματική παρά ουσιαστική, όμως αποτελεί την καρδιά της διαφορετικότητας της Ισλαμικής Τραπεζικής. Στις επαχθείς συμβάσεις η πώληση σήμερα για αποπληρωμή με τόκο σε μελλοντική ημερομηνία θεωρείται *riba* και αποτελεί απαγορευμένη

⁷⁵ Πηγή Investment and Finance, <http://www.investment-and-finance.net/islamic-finance/r/riba-al-fadh1.html>

πρακτική στην Ισλαμική Τραπεζική. Εστιάζοντας, η πραγματοποίηση των δυο συναλλαγών, της παράδοσης του αγαθού και της πληρωμής με μελλοντική και αβέβαιη ημερομηνία (στοιχείο *gharar*) και με προσυμφωνημένη τιμή σε μελλοντικό χρόνο αποτελούν σωρευτικά μη επιτρεπτή πρακτική. Αν «σπάσουμε» όμως τη συναλλαγή αυτή σε δυο μέρη, σε αυτό της πληρωμής και σε αυτό της παράδοσης που συμφωνημένου αγαθού, έχουμε δυο χωριστές πράξεις, που μεσολαβώντας ο χρονικός παράγοντας, δεν προσκρούει στην απαγόρευση του *riba* γιατί τις καθιστά δυο αυτόνομες και ανεξάρτητες συναλλαγές. Η παράδοση των αγαθών σήμερα με πληρωμή σε συμφωνημένη μελλοντική ημερομηνία και τιμή δεν επιτρέπει την διόγκωση του πλούτου όπως θωρούν οι μουσουλμάνοι τον τόκο, αλλά απλώς αποτελεί μια δίκαιη και αυστηρώς καθορισμένη σύμφωνα με τις τιμές της αγοράς αμοιβή, για το χρόνο που θα παρέλθει μέχρι την παράδοση. Η πρακτική του «σπασίματος» ακολουθείται στο σύνολο σχεδόν των χρηματοπιστωτικών ισλαμικών προϊόντων που θα αναλύσουμε στη συνέχεια. Διευκρινίζοντας, για την Ισλαμική Τραπεζική η αμοιβή και η «υπέρβαση»⁷⁶ είναι δύο τελείως διαφορετικοί όροι έστω και αν συμβατικά αποτελούν τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Λέγοντας αυτό τονίζουμε ότι το απροσδιόριστο της τιμής που αφήνεται να συμφωνηθεί σε μελλοντική ημερομηνία και η μεταφορά πλούτου όπως συμβαίνει στη συμβατική τραπεζική θεωρούνται κατάφορη απόκλιση από τις φυσικές τάσεις της αγοράς.

Συνοψίζοντας, η μεταφορά και αγοραπωλησία χρέους απαγορεύεται.

Επιστρέφοντας στην έννοια του *riba* επαναλαμβάνεται αρκετές φορές στο Κοράνι η έννοια της καλής πίστης, της δίκαιης συναλλαγής και της μη εκμετάλλευσης του άλλου μέρους. Ενώ αρχικά φαίνεται να εμπίπτουν στο ηθικοπλαστικό κομμάτι του ιερού βιβλίου, η Balala⁷⁷ μας παραπέμπει να συλλογιστούμε τις διατάξεις κανονικού και κοινού δικαίου που εμπεριέχουν συχνά τους περιορισμούς της καλής πίστης και χρηστών ηθών όπως αυτά ορίζονται σε κάθε χώρα και χρόνο.

Gharar

⁷⁶ Όπως υπ. 74 σελ. 51 (El Gamal, 2006)

⁷⁷ Balala Maha-Hanaan: Islamic Finance and law: Theory and practice in a globalized world, Palgrave Macmillan, NY 2011 σελ. 26 επ.

Αποτελεί το στοιχείο του κινδύνου, του ρίσκου, της αβεβαιότητας που διέπει τις συναλλαγές ως απόρροια της αβεβαιότητας των οικονομικών γεγονότων και της ίδιας της ζωής. Θα είναι η σοδιά καλή; Θα αποδειχθεί ο δανειζόμενος καλοπληρωτής; Θα τηρήσει ο εταίρος τη συμφωνία; Θα διατηρηθεί η ισοτιμία ή θα υποτιμηθεί; Η Ισλαμική Τραπεζική χωρίζει το *gharar* (αραβικά غرر *gharar*) σε δύο κατηγορίες⁷⁸

- το υπέρμετρο *gharar*, που ταυτίζεται κυρίως με το *maisir* τα τυχερά παιχνίδια, τον τζόγο και την κερδοσκοπία το οποίο ρητά απαγορεύεται και καθιστά κάθε συμφωνία και συμβόλαιο άκυρα
- Το μικρό *gharar* το οποίο ενώ γεννά ακυρωσία, εν τούτοις είναι διορθώσιμο, θεραπεύσιμο μέσω στενού και ρητού καθορισμού των συμβολαίων και της συμβατικής ευθύνης που θα δούμε στη συνέχεια

Διευκρινίζοντας, το υπέρμετρο *gharar* είναι το παίγνιο μηδενικού αθροίσματος όπου η συναλλαγή ευνοεί μόνο το ένα μέρος, με το κέρδος του ενός είναι η ζημία του άλλου. Αντικρούοντας στις γενικές επιταγές της Σάρια περί αμοιβαίως επωφελούς πραγματικού εμπορίου, η κερδοσκοπία τέτοιου είδους αυστηρώς απαγορεύεται. Το μικρό *gharar* εκφέρεται πρωτίστως ως αβέβαιο αποτέλεσμα και εκφράζει το πάγιο κώλυμα ενός αντικειμένου συναλλαγής που δεν είναι ακόμα από και στην κυριότητα του συναλλασσόμενου μέρους. Θεωρείται το μελλοντικό αβέβαιο κέρδος ή τιμή, που καθιστά δύσκολο στα συναλλασσόμενα μέρη να προσδιορίσουν επακριβώς αν θα ωφεληθούν ή όχι από την συναλλαγή ώστε να αποφασίσουν αν τελικά θα προχωρήσουν στην επένδυση ή θα υπαναχωρήσουν. Οι Ulama αμφισβητούν τις δυτικές μεθόδους υπολογισμού παρούσας αξίας καθώς θεωρούν ότι εμπεριέχουν το δικό τους κίνδυνο και περιθώριο στατιστικού λάθους.

Αξίζει να τονιστεί πως χαρακτηριστικό στοιχείο κινδύνου είναι αυτό που αναφέρεται σε όλα τα εγχειρίδια μικροοικονομικής και μακροοικονομικής, ως έλλειψη ή ασύμμετρη πληροφόρηση. Η άγνοια των μερών ή του μέρους ως προς βασικά στοιχεία της συναλλαγής ή μελλοντικών γεγονότων είναι στοιχείο *gharar* και αυτή ακριβώς η ασύμμετρη πληροφόρηση μπορεί κατά τον Ισλαμικό Νόμο να είναι και στοιχείο ακύρωσης της σύμβασης. Ο περιορισμός της ασυμμετρίας γίνεται στην Ισλαμική Τραπεζική με τη χρήση πρακτόρων (χρηματοπιστωτικά ιδρύματα) ή τηρώντας τύπο (βλ. παρακάτω).

⁷⁸ El-Gamal Mahmoud: An Economic Explication of the Prohibition of Gharar in Classical Islamic Jurisprudence, 4th International Conference on Islamic Economics, Leicester, UK, May 2001, Ανακτήθηκε από: <http://instituteofhalalinvesting.org/content/el-gamal/gharar.pdf>

Το *gharar*, όπως προείπαμε είναι αντικείμενο μιας μεγάλης αντιπαράθεσης μεταξύ δύο ρευμάτων. Το πρώτο θεωρεί πως είναι ανεκτό σε συναλλαγές για πραγματικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος και εκφράζεται κυρίως από τους πιο μετριοπαθείς Hanafī. Αν το συνολικό κέρδος που αποκομίζουν τα μέρη ή το σύνολο της κοινωνίας από την υιοθέτηση υπέρμετρου ρίσκου και του κόστους αυτού, τότε συμφωνούν οι Ulama ότι το *gharar* επιτρέπεται αλλά λόγω μεγέθους συναλλαγής εξετάζεται κατά περίπτωση (αφορά μεγάλα επενδυτικά σχέδια υψηλού προϋπολογισμού). Το δεύτερο ρεύμα υποδηλώνει πως το μικρό *gharar* εξαλείφεται εφόσον τηρείται αυστηρά διατυπωμένος και συμφωνημένος τύπος ενώ δεν υπάρχει θεραπεία για το πρώτο είδος⁷⁹.

Συνεπώς ο επιχειρηματικός κίνδυνος σε αντίθεση με ότι πιστεύεται, επιτρέπεται στην Ισλαμική Τραπεζική υπό το πρίσμα των δυο αυτών τάσεων, της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος και της τήρησης τύπου στις συμβάσεις.

Η ακυρότητα μιας σύμβασης λόγω *gharar* απαιτεί σωρευτικά τέσσερις προϋποθέσεις⁸⁰:

- το *gharar* να είναι μεγάλο (υπέρμετρο)
- να αφορά επαχθή αμφοτεροβαρή δικαιοπραξία (χαριστικές, μη επαχθείς και μη οικονομικές συμβάσεις δεν εμπεριέχουν στοιχείο *gharar*)
- να επηρεάζει ουσιαστικά στοιχεία της σύμβασης όπως την τιμή ή το αντικείμενο της συναλλαγής
- να μην εμπίπτει στον κανόνα περί ανοχής του *gharar* για λόγους γενικού καλού-δημοσίου συμφέροντος (θα δούμε και παρακάτω πως υπάρχουν εξαιρέσεις ακόμα και σε χρηματοπιστωτικά προϊόντα όπως τα *salam* και τα *istisna* για λόγους γενικότερης διευκόλυνσης των συναλλαγών)

Η θεραπεία της πιθανής ακυρότητας μπορεί να γίνει εκ των υστέρων και έχει αναδρομική δράση εφόσον το συμφωνήσουν τα μέρη (συμβατική ελευθερία) ενώ η σύμβαση παραμένει σε ισχύ χωρίς να είναι αυτοδικαίως άκυρη.

Η γενικότερη αρχή εδώ είναι πως ότι δεν απαγορεύεται αυστηρά, επιτρέπεται για την πλειονότητα των σχολών, συνεπώς εφόσον η συναλλαγή δεν προσκρούει στην μη θεραπεύσιμη απαγόρευση του υπέρμετρου *gharar*, επιτρέπεται. Η έννοια του κινδύνου αποτελεί ταμπού για τους μουσουλμάνους καθώς εκφέρεται ως η ανόσια

⁷⁹ Όπως υπ. 74 σελ. 59 (El Gamal, 2006)

⁸⁰ Όπως υπ. 77 σελ. 55 επ. (Balala, 2011)

μεταφορά και πολλαπλασιασμός πλούτου χωρίς ρίζες στην πραγματική οικονομία απλά με κερδοσκοπικά μέσα και επισύρει ιδιαίτερη προσοχή.

Συμβατική ευθύνη⁸¹

Σε όλα τα άρθρα και συγγράμματα περί Ισλαμικής Τραπεζικής τονίζεται η τεράστια σημασία που προσδίδεται από τους μουσουλμάνους στον τύπο, την ύπαρξη γραπτού κειμένου για την διεκπεραίωση μιας συναλλαγής. Χωρίς να υποτιμάται ο λόγος μεταξύ κυρίων, ο τύπος είναι θεμελιώδους σημασίας καθώς όπως αναφέραμε αποτελεί έναν από τους βασικότερους τρόπους εξάλειψης των κορανικών απαγορεύσεων του *riba* και του *gharar*. Όπως συμβαίνει και στη συμβατική συναλλαγματική ζωή, η τήρηση τύπου για κάθε συναλλαγή έχει τα αρνητικά και τα θετικά της. Οι στενές και σαφώς ορισμένες γραμμές που ακολουθούνται σε μια σύμβαση, από την τιμή, την ποσότητα, τον τόπο, τους εκπροσώπους των μερών, το τόπο της διεξαγωγής της συναλλαγής ως και το δίκαιο που θα ακολουθηθεί σε περίπτωση δικαστικής επίλυσης διαφορών, προσδίδουν κύρος, βαρύτητα και εμπιστοσύνη στη σύμβαση. Εν τούτοις η τόσο αυστηρή τήρηση τύπου μεταφράζεται σε επιπλέον κόστος και χρόνο, για τα οποία έχει συχνά επικριθεί η Ισλαμική Τραπεζική.

Η συμβατική ελευθερία είναι ταυτόσημη στον ισλαμικό κόσμο με την ισότητα, την αποτελεσματικότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη πάντα φυσικά υπό το πρίσμα και τις επιταγές του Ισλαμικού Νόμου. Κατά το πρότυπο της δυτικής πρακτικής τηρείται το «*pacta sunt servanda*» για την προστασία συναλλαγών και μερών, θεμελιώνοντας την ευθύνη από αδικοπραξία και μη τήρηση των προσυμφωνημένων.

Χρηματοπιστωτικά μέσα στην Ισλαμική Τραπεζική

⁸¹ Kabir M. Hassan, Mervyn K. Lewis (ed): Handbook of Islamic banking, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007 σελ. 50 επ.

Στην Ισλαμική Τραπεζική τα χρηματοπιστωτικά μέσα που πρωτοαναφέρθηκαν στο Κοράνι και αναπτύχθηκαν τους ακόλουθους αιώνες, γνώρισαν αναζωπύρωση και άνθηση τη δεκαετία του '70 και υιοθετηθήκαν απευθυνόμενα κυρίως σε εγχώριες και διεθνείς αγορές χρήματος. Η εστίαση στις χρηματαγορές και όχι σε κεφαλαιαγορές⁸² οφείλεται κυρίως στη στροφή των μουσουλμάνων σε αγορές και προϊόντα βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα τα οποία επιφυλάσσουν συγκριτικά πολύ μικρότερα επίπεδα κινδύνου. Με τις απαγορεύσεις του *riba* και του *ghagar* να επισκιάζουν κάθε συναλλαγή, ο χρονικός ορίζοντας κάτω του έτους των συναλλαγών σε χρηματαγορές είναι πολύ πιο θελκτικές επιτρέποντας μεγάλο όγκο συναλλαγών και υψηλή ρευστότητα. Ταυτόχρονα η νηπιακή κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Ισλαμική Τραπεζική κατά το πρώτο στάδιο της οργανωμένης προσπάθειας ανασύστασης και θεσμοθέτησης της, ώστε ταυτόχρονα να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες απαιτήσεις αλλά και να διαφοροποιείται από τη συμβατική τραπεζική, δεν επέτρεπαν εύρος και βάθος επενδύσεων αντίστοιχα με της «γηραιάς» δυτικής πρακτικής⁸³. Κατά συνέπεια η δομή των χρηματοπιστωτικών προϊόντων και των παραγώγων τους που θα εξετάσουμε ακολούθως είναι χρηματοκεντρική με βραχυπρόθεσμη κυρίως εστίαση.

Προοιμιακά να συνοψίζουμε ότι οι αρχές σε κάθε πώληση οποιουδήποτε προϊόντος όπως αυτές ορίζονται από τον Ισλαμικό νόμο είναι⁸⁴:

- η ανάγκη το αντικείμενο της συναλλαγής να υπάρχει κατά τη στιγμή της σύναψης της συμφωνίας (αν και το Κοράνι ορίζει δύο εξαιρέσεις που θα εξεταστούν στα ισλαμικά παράγωγα) για την αποφυγή *ghagar*
- το προϊόν να βρίσκεται στην κυριότητα του πωλητή
- να είναι παραδοτέο ή δυνατό να παραδοθεί τον αγοραστή.

Λαμβάνοντας αυτά υπόψη ας δούμε τα πιο γνωστά και χρησιμοποιούμενα ισλαμικά μέσα και πως αυτά αντιδιαστέλλονται τα γνωστά μας παραδοσιακά προϊόντα.

Murabaha (αραβικά *مرا بحة murābahah*)

⁸²Cecchetti, Schoenholtz: Χρήμα - Τράπεζες και Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Π.Χ. Πασχαλίδης-Broken Hill, 1^η ελληνική έκδοση, Κύπρος 2016

⁸³ Αγγελόπουλος Χ. Παναγιώτης: Τράπεζες και Χρηματοπιστωτικό Σύστημα, γ' έκδοση, Εκδόσεις Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2010

⁸⁴ Όπως υπ. 74 σελ. 6 (El Gamal, 2006)

Ίσως το πιο ευρέως διαδεδομένο μέσο βραχυπρόθεσμης χρηματοδότησης, το murabaha ακολουθεί το «σπάσιμο» της αγοραπωλησίας σε δύο μέρη όπως προαναφέραμε και αποτελείται από τρία μέρη:

- τον πωλητή
- τον πάροχο
- τον αγοραστή

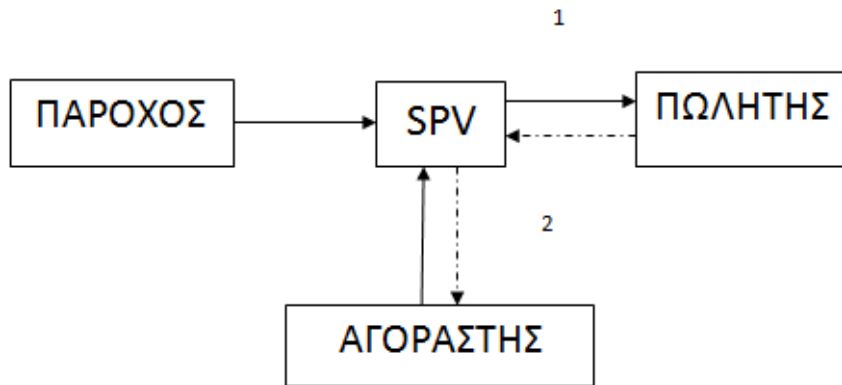
Ο αγοραστής καταφεύγει στον πάροχο (πράκτορας, χρηματοπιστωτικό ίδρυμα κλπ) κάνοντας μια συμφωνία αγοράς από αυτόν ενός αγαθού. Ο πάροχος στη συνέχεια επικοινωνεί με τον πωλητή, το τρίτο μέρος, για την αγορά στο όνομα του, του αγαθού του οποίου την κυριότητα αποκτά. Ακολουθώς ο πάροχος μεταπωλεί το κτήμα στον αγοραστή σε διαφοροποιημένη βάση προσθέτοντας το συμφωνηθέν κέρδος του. Ουσιαστικά πρόκειται περί δυο ξεχωριστών πωλήσεων, μια από τον πάροχο και μια από τον τελικό αγοραστή/πελάτη⁸⁵.

Η πρώτη συμφωνία μεταξύ Τράπεζας και πελάτη μπορεί να είναι ή να μην είναι γραπτή ενώ είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί το murabaha χωρίς προηγούμενη δέσμευση. Τα δύο συμβόλαια πώλησης όμως οφείλουν να ακολουθούν τύπο. Η αγορά από το τρίτο μέρος εκ μέρους της Τράπεζας συνήθως γίνεται με τη χρήση οχημάτων ειδικού σκοπού (SPV)⁸⁶ για τις ανάγκες της συναλλαγής.

⁸⁵ Nidal Alsayyed: The Uses and Misuses of Commodity Murabaha: Islamic Economic Perspective, The Global University In Islamic Finance (INCEIF), Munich Personal RePEc Paper No. 20262, January 10th 2010, Ανακτήθηκε από: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20262/1/MPRA_paper_20262.pdf

⁸⁶ Πρόκειται περί θυγατρικής εταιρίας με νομικό καθεστώς που καθιστά τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει ασφαλείς ακόμα και αν η μητρική εταιρία πτωχεύσει. Ένα SPV σχεδιάζεται για να λειτουργεί ως αντισυμβαλλόμενος σε διάφορα παράγωγα μέσα κυρίως για την απομόνωση του χρηματοοικονομικού κινδύνου

Εικόνα 4: Σχήμα Murabaha

Η διαφορά μεταξύ συμβατικής δανειοδότησης⁸⁷ και σχήματος murabaha δεν είναι στο αποτέλεσμα το οποίο είναι σαφώς το ίδιο αλλά στον μηχανισμό/δομή του μέσου. Ο αγοραστής δεν δύναται να αγοράσει απευθείας το αντικείμενο από τον πωλητή ελλείψει ρευστότητας καθώς θα εκκρεμούν τόσο η πληρωμή όσο και η παράδοση του αγαθού, πρακτική που γεννά gharar. Ταυτόχρονα δεν θα ήταν δυνατό να δανειστεί το ποσό από την τράπεζα χωρίς να υποπέσει σε riba επιβαρύνοντας ένα αμιγώς χρηματικό δάνειο με τόκο εφόσον ο πάροχος δεν είναι ταυτόχρονα και πωλητής. Συμβατικά, αυτή η σύμβαση δανείου αποδίδει στο πιστωτικό διαμεσολαβητή τόκο από τις δόσεις του κεφαλαίου που δανείζει στον αγοραστή, ενώ ο καθορισμός της τιμής πώλησης πραγματοποιείται μεταξύ αγοραστή και πωλητή. Στην Ισλαμική Τραπεζική, ο πάροχος δρα ως πράκτορας αξιοποιώντας την εμπειρία και συναλλακτική του ισχύ για τον καθορισμό της τιμής, ενώ η χρήση SPV εξασφαλίζει την διεκπεραίωση της πώλησης. Η αποπληρωμή-αγορά από τον αγοραστή μπορεί να γίνει σε δόσεις εφόσον αυτό έχει συμφωνηθεί.

Δανειολήπτες murabaha που αθετούν τις συναλλακτικές τους υποχρεώσεις και είναι συστηματικά αφερέγγυοι συχνά αποκλείονται από μελλοντική χρηματοδότηση από Ισλαμικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα χωρίς απαραίτητα αυτό να αναφέρεται ρητά στη σύμβαση ακολουθώντας τη γενικότερη αρχή του « pacta sunt servanda » και τις προστασίας των μερών κατά τη συναλλαγή.

⁸⁷ Προβόπουλος Γ., Καπόπουλος Π.: Η Δυναμική του χρηματοοικονομικού Συστήματος, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001, σελ. 39 επ.

Το σχήμα murabaha προτιμάται λόγω της πρακτικότητας και της ευελιξίας του να συνδυαστεί με άλλα συμβατά με τη Σάρια προϊόντα ενώ είναι η κύρια μορφή στεγαστικής και καταναλωτικής χρηματοδότησης στον ισλαμικό κόσμο.

Mudaraba (αραβικά مضاربة mudârabah)

Το mudaraba αποτελεί μορφή χρηματοδότησης συγκεκριμένου έργου υπό σχήμα συνεργασίας δύο μερών, χρηματοδότη και χρηματοδοτούμενου, με διαμοιρασμό κερδών-ζημιών μεταξύ τους. Συμβατικά προσιδιάζει τις εταιρίες καταπιστευτικής διαχείρισης, προσωπικές εταιρίες με την παροχή πόρων να επιβαρύνει τα εμπλεκόμενα μέλη και με περιορισμένη ευθύνη στις εταιρικές υποχρεώσεις. Πλήθος αναφορών για συμβάσεις mudaraba υπάρχουν από τον καιρό του Μωάμεθ κατά την πρώιμη ισλαμική περίοδο.

Ο χρηματοδότης/επενδυτής (Rabb al mal - رب المال) παρέχει το κεφάλαιο με μορφή μετρητών ή/και περιουσιακών στοιχείων στον διαχειριστή (mudarib- مضارب)⁸⁸ για την δημιουργία και ανάπτυξη συγκεκριμένου έργου, γενόμενος έτσι συνέταρος. Στη θέση του Rabb al mal μπορεί να βρίσκονται κάτοχοι επενδυτικών λογαριασμών, επενδυτικές επιχειρήσεις ή αμοιβαία κεφάλαια και στη θέση του mudarib το Ισλαμικό ίδρυμα. Εκτός τούτου, ένα Ισλαμικό χρηματοπιστωτικό ίδρυμα μπορεί να εμφανιστεί ως Rabb al mal αναλαμβάνοντας τη χρηματοδότηση προγράμματος ενός επιχειρηματία ή επενδυτικού σχήματος. Για τη διαχείριση του σχεδίου κρίνεται και εδώ απαραίτητη η χρήση οχημάτων ειδικού σκοπού⁸⁹.

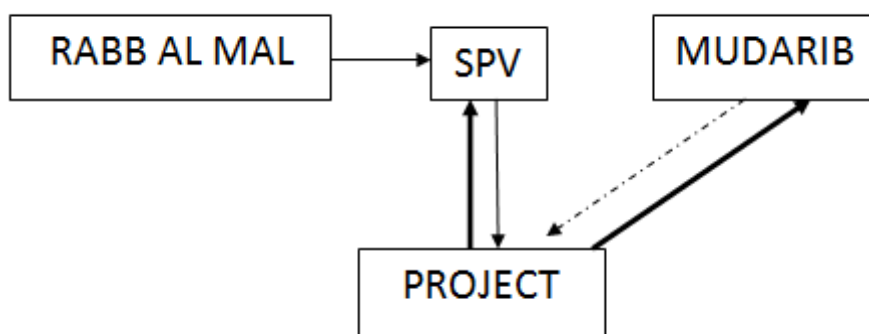
Διαφαίνεται ότι το κάθε μέρος συμβάλλει στο σχήμα, ο Rabb al mal το απαιτούμενο κεφάλαιο ενώ ο mudarib την ιδέα και τη διαχείριση του σχεδίου ενώ ο διαμοιρασμός των κερδών είναι ρητά και συμβατικά προκαθορισμένος μεταξύ των μερών. Αντίθετα οι ζημιές επιβαρύνουν αποκλειστικά τον Rabb al mal ως το συναλλαγματικά ισχυρό μέρος. Αξίζει να σημειωθεί πως ένα συμβόλαιο mudaraba κατά τη συνήθη μορφή του στην Ισλαμική Τραπεζική μπορεί, εφόσον δεν έχει συμφωνηθεί και καταγραφεί με τύπο, να διαλυθεί μονομερώς. Αν το επενδυτικό σχέδιο έχει ήδη ξεκινήσει κατά τη στιγμή της σύναψης του mudaraba, απαιτείται η πρότερη ρευστοποίησή του με

⁸⁸ Ουσιαστικά entrepreneur, επιχειρηματίας με κάποια καινοτόμα ιδέα

⁸⁹ Tariq Alrifai: Islamic finance and the new financial system: an ethical approach to preventing future financial crises, Wiley, Singapore 2015 σελ. 126 επ.

σύμφωνη γνώμη του mudarib σύμφωνα με τις περισσότερες νομικές σχολές σκέψης⁹⁰. Ακόμη τα κέρδη απαγορεύεται αυστηρά να είναι εφάπαξ ή σε σταθερό ποσοστό απόδοσης, σχήμα που ομοιάζει πολύ το συμβατικό δάνειο. Συχνά δε, επιβάλλεται όριο κερδών και διακράτηση αποθεματικού⁹¹.

Εικόνα 5: Σχήμα Mudaraba

Σύμφωνα ακόμη με τον El Gamal (2006) δικαιώματα επί του mudaraba δεν ακολουθούν τη λογική του δυτικού κληρονομικού δίκαιου, δεν κληρονομούνται σε περίπτωση παύσης ή απομάκρυνσης του, αλλά θεωρούνται αυτοδικαίως άκυρα και επιβάλλεται η σύναψη νέου συμβολαίου με τον καινούργιο mudarib.

Τέλος ως προς τη φύση του επενδυτικού σχεδίου στο οποίο επενδύει ο Rabb al mal, πλην των απαγορεύσεων περί των δραστηριοτήτων όπως τζόγου, τυχερών παιχνιδιών, πώλησης αλκοόλ, όπλων κλπ, το mudaraba μπορεί να δεσμευτεί ως προς τον τόπο, χώρο και τις δραστηριότητες τις οποίες συνάπτεται ή να είναι ελεύθερο με ορισμένο μόνο το ποσοστό για διαμοιρασμό κερδών-ζημιών, όροι που ορίζονται κατά την αρχή της σύναψης του mudaraba.

⁹⁰ Hanafi και Hanbali θεωρούν πως πρέπει να ορίζεται το χρονικό διάστημα και ο τρόπος εκ των προτέρων σε αντίθεση με τους Maliki-Shafi'i που δεν θέτουν τέτοιους περιορισμούς

⁹¹ El-Gamal Mahmoud: Islamic Bank Corporate Governance and Regulation: A Call for Mutualization, Rice University, Research Gate, May 3rd 2016, Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/profile/Mahmoud_El-Gamal/publication/254284904_Islamic_Bank_Corporate_Governance_and_Regulation_A_Call_for_Mutualization/links/5728ae6708ae2efb7de18.pdf

Musharaka (αραβικά مشاركة mushârahah)

Συμμετοχή στο κεφάλαιο ή κατά τα δυτικά πρότυπα, κοινοπραξία. Όλοι οι εταίροι, Τράπεζες, επενδυτικά κεφάλαια, μεμονωμένοι επενδυτές, συνεισφέρουν στο κεφάλαιο ενός έργου ακολουθώντας το μηχανισμό του mudaraba. Αναφορικά με το διαμοιρασμό κερδών-ζημιών μεταξύ τους γίνεται κατά το επίπεδο συνεισφοράς τους στο έργο. Τα κέρδη του κάθε εταίρου εκφράζονται ως προσυμφωνημένο ποσοστό επί των κερδών το οποίο -όπως και στην περίπτωση του mudaraba- μπορεί να αναθεωρηθεί σε ύστερη χρονική περίοδο και δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι συνδεδεμένο σε σταθερό επιτόκιο (riba). Σύμφωνα με το σύνολο των σχολών σκέψης, ο κάθε επενδυτής μπορεί να συμμετέχει σε σχήμα musharaka εφόσον έχει τη νόμιμη ηλικία⁹².

Η χρηματοδότηση μέσω σχήματος musharaka γίνεται συνήθως επί των πάγιων στοιχείων του ενεργητικού και χωρίζεται σε δυο είδη⁹³:

- την απλή, όπου όλα τα μέρη συμμετέχουν εξ' αδιαιρέτου με διαμοιρασμό κερδών-ζημιών και κατά το ποσοστό συμμετοχής τους παραμένουν κύριοι του έργου και της οποίας η διαχείριση γίνεται είτε από το σύνολο των μερών είτε ανατίθεται σε συγκεκριμένο άτομο
- τη φθίνουσα όπου η κυριότητα των εταίρων σταδιακά περνάει στην κοινοπραξία σύμφωνα με την προσυμφωνημένη σύμβαση. Αυτό το είδος musharaka χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο στην ισλαμική χρηματοδοτική μίσθωση (σε αντίθεση με τη συμβατική όπου η κυριότητα παραμένει στον leasor μέχρι το πέρας της χρηματοδοτικής περιόδου⁹⁴) και την αγορά στεγαστικών δανείων, όπου ο πελάτης σταδιακά γίνεται κύριος του ακινήτου. Αποτελεί ουσιαστικά ενοίκιο επί των μονάδων που δεν έχουν περιέλθει ακόμη στην κυριότητα του αγοραστή.

Όπως και στο σχήμα mudaraba μπορούν να χρησιμοποιηθούν πράκτορες για την εκπροσώπηση των εταίρων και διαχείριση των κεφαλαίων (συνήθως το ρόλο του διαχειριστή τον αναλαμβάνει το ισλαμικό χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ή εταιρίες διαχείρισης επενδυτικών κεφαλαίων) αλλά παράλληλα διαφέρει ως προς το ότι στο

⁹² Rammal G. Hussein: Financing Through Musharaka: Principles and Application, Business Quest. Ανακτήθηκε από: <http://www.westga.edu/~bquest/2004/musharaka.htm>

⁹³ Αλεξιάκης Χρ., Τσικούρας Α.: Ισλαμική Χρηματοοικονομική και Τραπεζική: Εισαγωγικά Στοιχεία, Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα 2010

⁹⁴ Βλ. Ijara σελ 42

musharaka δίνεται η δυνατότητα λήψης αποφάσεων από το σύνολο των εταίρων και όχι αποκλειστικά από τον λήπτη των επενδυτικών κεφαλαίων⁹⁵.

Το musharaka είναι το πλέον χρησιμοποιούμενο σχήμα για διαχείριση πλεονάσματος ρευστότητας μέσω συμμετοχής των Ισλαμικών ιδρυμάτων και των επενδυτικών κεφαλαίων σε μεγάλα επενδυτικά έργα.

Ijara (αραβικά اجارة ijārah)

Ταυτίζεται με την παραδοσιακή χρηματοδοτική μίσθωση, όπου ο μισθωτής (lessee) μισθώνει από τον εκμισθωτή (lessor) περιουσιακό στοιχείο μέσω σύμβασης leasing με την κυριότητα να παραμένει στα χέρια του εκμισθωτή καθ' όλη τη διάρκεια της μίσθωσης. Η πληρωμή για τη χρήση του στοιχείου γίνεται με συμφωνημένη καταβολή μισθωμάτων ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Το κύριο χαρακτηριστικό της χρηματοδοτικής μίσθωσης είναι το δικαίωμα αγοράς ως όρος του συμβολαίου, η παραχώρηση δηλαδή της κυριότητας του στοιχείου (κινητού ή ακίνητου) στο τέλος της περιόδου μισθώσεως κατά την αποπληρωμή του δανείου, σε τιμή συνήθως μικρότερη της τρέχουσας αξίας. Ο φέρων το βάρος των κινδύνων, πιθανών ζημιών ή μείωση απόδοσης ώστε να οριστεί η χρηματοοικονομική ή λειτουργική μια χρηματοδοτική μίσθωση, συμφωνείται από τα μέρη ή εκμαιεύεται από τα οικονομικά γεγονότα⁹⁶.

Η κύρια διαφορά στην ισλαμική πρακτική έγκειται στο ότι η κυριότητα του μισθώματος δεν παρακρατείται από τον εκμισθωτή-lessor του αντικειμένου αλλά παραχωρείται στο μισθωτή-lessee μέχρι το πέρας της σύμβασης και της πλήρους αποπληρωμής του.

Μια δεύτερη μεγάλη διαφορά επαφίεται στο ότι, εν αντιθέσει με τη συμβατική χρηματοδοτική μίσθωση, το αυτονόητο δικαίωμα προαίρεσης περί αγοράς του μισθίου μετά το πέρας της σύμβασης εδώ δεν νοείται αλλά είναι αντικείμενο δεύτερης ξεχωριστής σύμβασης και δεν περιλαμβάνεται δεσμευτική ρήτρα επ' αυτού. Ο λόγος που ακολουθείται αυτή η τακτική είναι προφανώς η εξάλειψη των απαγορεύσεων riba

⁹⁵ Όπως ο Mudarib στο συμβόλαιο mudaraba

⁹⁶ Κοντός Γ.: Λογιστική Τραπεζών και εταιρειών Leasing και Factoring, β' έκδοση, Εκδόσεις Διπλογραφία, Αθήνα 2010 σελ. 280 επ.

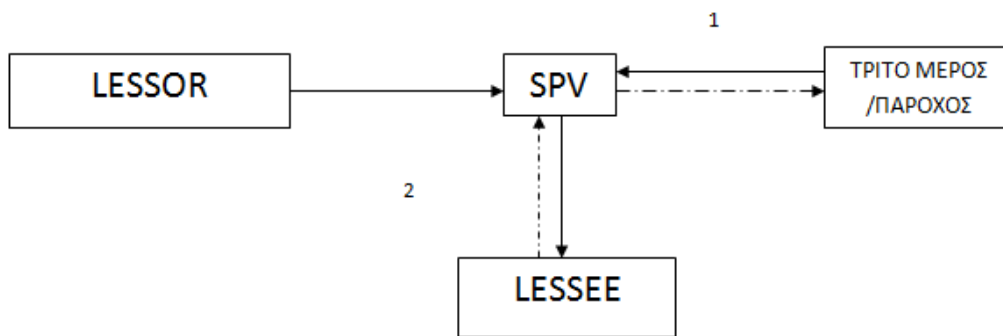
και gharar βάση των οποίων ο εκμισθωτής μπορεί να επιβαρύνει το μίσθιο με χρεώσεις που παραπέμπουν σε riba και αβέβαιες μελλοντικές αγορές που εναποθέτονται στην διάθεση του μισθωτή στο μέλλον (gharar). Συνεπώς «σπα» η σύμβαση σε μίσθωση και δικαίωμα, κατά τη συνήθη πλέον ισλαμική πρακτική και τήρηση τύπου για τις δυο πλέον ανεξάρτητες πράξεις κατά τη βούληση των μερών.

Για την επίτευξη του αποτελέσματος του δυτικού προτύπου, συνυπογράφεται σε ξεχωριστή σύμβαση το δικαίωμα αγοράς (αραβικά خيار khiyar⁹⁷) στο τέλος της μίσθωσης με απόφαση του μισθωτή -εφόσον το επιθυμεί- του μισθίου. Οι σχολές συμφωνούν στη διάσπαση του khiyar από την κύρια σύμβαση για αποφυγή των απαγορεύσεων. Πρακτική που ακολουθείται ιδιαίτερα επίσης είναι η παραχώρηση του μισθίου ως δώρο, εφόσον έχουν τηρηθεί όλες οι υποχρεώσεις στο πρόσωπο του εκμισθωτή στο τέλος της περιόδου. Με την έννοια του δώρου νοείται η παραχώρηση αντικειμένου χωρίς τόκο ή λοιπές δεσμεύσεις για τον παραλήπτη και είναι τακτικά χρησιμοποιούμενο σχήμα σε πετυχημένες συνεργασίες.

Καθότι η απόφαση αγοράς του μισθίου γίνεται μονομερώς από τον μισθωτή η πλέον συνήθης μέθοδος που ακολουθείται στην Ισλαμική Τραπεζική είναι η σύμπλευση μιας σύμβασης ijara και ενός παραγώγου istisna για το οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω. Σε αυτή την περίπτωση, γίνεται πρόβλεψη «παραγγελίας» προ της σύναψης σύμβασης ijara εκ μέρους του μελλοντικού lessee για το προϊόν το οποίο θα γίνει αντικείμενο της χρηματοδοτικής μίσθωσης, το οποίο προμηθεύεται ο εκμισθωτής/τράπεζα από τρίτο μέρος/πωλητή όπως στην περίπτωση του murabaha (ειδικά αν αφορά μηχάνημα ή συγκεκριμένο ακίνητο). Εν τέλει μετά το πέρας της περιόδου της χρηματοδοτικής μίσθωσης μπορεί ο leasor να συνάψει ειδική σύμβαση και να παραχωρήσει την κυριότητα του μισθίου κατά την οποία συμφωνείται η πώληση του αντικειμένου στον εκμισθωτή κατά το τέλος της μίσθωσης στην υπολειπόμενη αξία.

Εικόνα 6: Σχήμα Ijara

⁹⁷ Tarmizi Erwandi: Haram Wealth: Contemporary Muamalah, Berkat Mulia Insani Publishing, 5th Edition, Bogor 2013 σελ 300

Το επιτόκιο ή τοκοχρεολύσιο ή γενικώς ο τρόπος αποπληρωμής ή μεταφοράς της φθίνουσας κυριότητας διαφέρει από σχολή σε σχολή καθώς υποστηρίζονται τόσο η υιοθέτηση προκαθορισμένου επιτοκίου αποπληρωμής/ενοικίου, όσο και το ανανεώσιμο ή εξεταζόμενο ανά τακτικά χρονικά διαστήματα⁹⁸. Να προσθέσουμε επίσης ότι και το sublease δηλαδή η εκμίσθωση από μισθωτή ενός αντικειμένου leasing επίσης δεν επιτρέπεται από τις περισσότερες σχολές κατά το σκεπτικό επιβάρυνσης του αντικειμένου της μίσθωσης με δύο ίδιες και πιθανώς αντικρουόμενες συμβάσεις κατά το ίδιο χρονικό διάστημα.

Sukuk (αραβικά صكوك sukūk)

Ίσως το γνωστότερο προϊόν Ισλαμικής Τραπεζικής, δημιουργήθηκε ως απάντηση στα τοκοφόρα ομόλογα του παραδοσιακού δυτικού μοντέλου και είναι συμβατά με τις αρχές της Σάρια. Τα ομόλογα εγκρίθηκαν για πρώτη φορά από τον ΟΙΔ⁹⁹ το 1988 και ουσιαστικά αποτελούν τη συγκέντρωση περιουσιακών στοιχείων και τη μετατροπή τους σε εμπορεύσιμους τίτλους. Υπολογίζεται πως η αξία της αγοράς τους το 2014 έφτασε τα 1.2 τρις δολάρια¹⁰⁰. Τα sukuk χρησιμοποιούνται τόσο ως μέσα διαχείρισης και χρηματοδότησης χρέους όσο και ως εγγυητικά μέτρα από μεγάλες επιχειρήσεις,

⁹⁸ Maliki και Hanafi είναι οι σχολές που επιτρέπουν την επανεξέταση του, καθώς και την προσφορά του μισθίου ως δώρο στο τέλος της χρηματοδοτικής μίσθωσης.

⁹⁹ Βλέπε παρακάτω Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκευσης σελ. 55

¹⁰⁰ Safari M., Ariff M., Mohamad S.: Sukuk Securities: New way of debt contracting, John Wiley and sons, Malaysia 2014

ισλαμικά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και φυσικά κρατικούς φορείς. Η διάρκεια των sukuk κατά αντιστοιχία των παραδοσιακών αντιστοίχων τους μπορούν να έχουν διάρκεια από τρεις μήνες μέχρι και δέκα χρόνια.

Ως μέσο χρηματοδότησης χρέους συνδέει τις χρηματικές ροές και τις επιστροφές τόκων με ένα συγκεκριμένο περιουσιακό σύνολο ώστε να είναι σύμφωνο το μέσο με τις αρχές του Ισλαμικού Νόμου. Συνεπώς, η έκδοση των sukuk γίνεται με πρόσδεση σε γη ή ακίνητα, η αποπληρωμή των οποίων συνεπάγεται σταδιακή επαγωγή του κομματιού της κυριότητας του περιουσιακού στοιχείου το οποίο είχε τιτλοποιηθεί. Ουσιαστικά, η εκδότρια αρχή του πιστοποιητικού sukuk προσφέρει στο επενδυτικό κοινό το ισλαμικό ομόλογο, με το αντίτιμο του οποίο αγοράζει το περιουσιακό στοιχείο επί του οποίου έχουν αξίωση οι επενδυτές. Κατά τη συνήθη πλέον πρακτική παράδοση της κυριότητας και αποπληρωμή δεν γίνεται να συμπίπτουν χρονικά (στοιχείο gharar, μεταχρονολογημένης και αβέβαιης συναλλαγής), συνεπώς η παράδοση των τίτλων γίνεται κατά τη σύναψη του sukuk και η αποπληρωμή κατά τον τρόπο που ορίζει η εκδότρια αρχή. Είναι δυνατό για τον εκδότη να αιτηθεί ή συμφωνήσει εκ των προτέρων, επαναγορά από τους επενδυτές του sukuk σε μελλοντικό χρόνο στη παρούσα αξία.

Εικόνα 7: Προκήρυξη sukuk από την Saudi Investment Bank ύψους 285 εκ.

Issuer:	Saudi Investment Bank Perpetual
Issue Date:	06 Jun 2017
Tenor:	Perpetual
Coupon Rate:	Sukuk Type:
Alistithmar ,	Arrangers & Advisors:
Country of Issue:	Saudi Arabia
Issue Size:	285 million
Currency:	SAR

Πηγή: Sukuk Asset Securitisation

Η έκδοση γίνεται συνήθως με προκήρυξη, ιδιωτική διαπραγμάτευση ή μετατρέψιμη τιμολόγηση με τη δυνατότητα δηλαδή να μετατρέψουν τα πιστοποιητικά sukuk με κάποιον αριθμό μετοχών εφόσον πρόκειται για εισηγμένη επιχείρηση διασφαλίζοντας έτσι τον ορισμό της τιμής μέσω των δυνάμεων της αγοράς καθώς επίσης την πρόσδεση της με την αξία της εκδότριας αρχής και των περιουσιακών στοιχείων στα οποία στηρίζονται. Η πλειονότητα των εκδοθέντων ομολόγων την τελευταία δεκαετία απευθύνεται σε αγορές εξωτερικού με την Μαλαισία να έχει την πρωτοκαθεδρία στην αγορά, το Μπαχρέιν να ακολουθεί και το Ηνωμένο Βασίλειο να γίνεται η πρώτη μη μουσουλμανική χώρα έκδοσης sukuk το 2014¹⁰¹ (ακολουθούν το Λουξεμβούργο και η Νότια Αφρική).

¹⁰¹ Yonko Chuklev: Why London Will Remain the Islamic Finance Hub of the West, The Market Mogul, May 29th 2017, Ανακτήθηκε από: <http://themarketmogul.com/london-islamic-finance-hub-west/>

Εικόνα 8: Εκδόσεις sukuk ανά χώρα για το 2015

TABLE 4 TOTAL GLOBAL SHORT-TERM SUKUK ISSUANCE – ALL CURRENCIES ≤ 12 MONTHS
(JAN 2001 - DEC 2015)

ASIA & FAR EAST	NUMBER OF ISSUES	AMOUNT USD MILLIONS	% OF TOTAL VALUE
Bangladesh	4	37	0.01%
Brunel Darussalam	119	7,579	2.32%
Indonesia	37	2,437	0.75%
Malaysia	2,231	288,513	88.34%
Pakistan	8	141	0.04%
Singapore	3	221	0.07%
Total	2,402	298,928	91.53%

GCC & MIDDLE EAST	NUMBER OF ISSUES	AMOUNT USD MILLIONS	% OF TOTAL VALUE
Bahrain	275	10,738	3.29%
Oman	1	130	0.04%
Saudi Arabia	6	1,301	0.40%
United Arab Emirates	1	100	0.03%
Yemen	1	234	0.07%
Total	284	12,502	3.83%

AFRICA	NUMBER OF ISSUES	AMOUNT USD MILLIONS	% OF TOTAL VALUE
Gambia	210	136	0.04%
Sudan	13	13,186	4.04%
Total	223	13,322	4.08%

EUROPE & OTHERS	NUMBER OF ISSUES	AMOUNT USD MILLIONS	% OF TOTAL VALUE
Turkey	49	1,851	0.57%
Total	49	1,851	0.57%
Grand Total	2,958	326,604	100.00%

Πηγή: International Monetary Fund database

Ισλαμικά Παράγωγα

Ως παράγωγο ορίζουμε το χρηματοπιστωτικό προϊόν του οποίου η αξία εκπορεύεται από την αξία ενός υποκείμενου περιουσιακού στοιχείου ή ενός άλλου χρηματοπιστωτικού προϊόντος ή ενός δείκτη ή ενός εμπορεύματος, χρησιμοποιούμενο στις συναλλαγές, για αντιστάθμιση κινδύνων ή για πρόκριση συναλλαγών¹⁰².

Τα εργαλεία διαχείρισης κινδύνου αν και τόσο διαδεδομένα στο παραδοσιακό δυτικό μοντέλο είναι αντικείμενο σύγκρουσης για τους Ulama. Ο νόμος της Σάρια είναι αυστηρός και οι απαγορεύσεις του gharar και riba άμεμπτες, εν τούτοις όπως έχει διαπιστωθεί μέχρι στιγμής, προσφέρει ένα σχετικά σαφές νομικό πλαίσιο εντός του οποίου μπορούν να κινηθούν οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί για την ανάπτυξη των δράσεων τους. Ο διάλογος τόσο μεταξύ όσο και στο εσωτερικό των διαφόρων σχολών σκέψης δεν έχει ευοδώσει ώστε να δημιουργηθεί μια οικουμενική χάρτα (στον ισλαμικό κόσμο) ως προς τα παράγωγα. Τα δυτικώς προερχόμενα παράγωγα μπορούμε να τα διακρίνουμε σε δύο κατηγορίες, σε αυτά που έχουν απορριφθεί και σε αυτά που επισφαλώς αποδέχονται ορισμένες σχολές¹⁰³. Ότι κοντινότερο σε Χάρτα υπάρχει αυτή τη στιγμή για την αγορά παραγώγων προέρχεται από τη συνεργασία του ISDA¹⁰⁴ και του IIFM¹⁰⁵ οι οποίοι το 2010 συνέστησαν ένα Σύμφωνο συμβατό με τη Σάρια, το «Tahawwut Master Agreement» για το πλαίσιο που δύναται να τηρούν τα μέρη κατά τις συμφωνίες διαχείρισης κινδύνου με τη χρήση παραγώγων¹⁰⁶.

Όσα ισχύουν κατά τον Ισλαμικό Νόμο για τα παράγωγα βάση όσον έχουν αναφερθεί μέχρι στιγμής είναι τα έξης:

- Δεν είναι επιτρεπτή η ενασχόληση με τους « απαγορευμένους » κλάδους (αλκοόλ, χοιρινό, όπλα κλπ) συνεπώς οποιοδήποτε παράγωγο στηριγμένο σε τέτοιο εμπόρευμα ή συναλλαγή είναι από το σύνολο των σχολών απαγορευμένο
- Βάση απαγορεύσεων riba και gharar, τα δυτικά παράγωγα στην πρωτότυπη τους μορφή (forwards, futures, options, swaps, και υβρίδια τους) θεωρούνται αμιγή ανταλλαγή χρέους και απαγορεύονται.

¹⁰² Πηγή: International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/np/sta/fd/>

¹⁰³ Με εξαίρεση ορισμένα ιδρύματα στη Μαλαισία που χρησιμοποιούν τόσο forwards όσο και futures αλλά τα έσοδα εμπίπτουν σε καθαρή zakat

¹⁰⁴ Πηγή: International Swaps and Derivatives Association, <http://www2.isda.org/>

¹⁰⁵ Πηγή: International Islamic Financial Market, <http://www.iifm.net/>

¹⁰⁶ Πηγή: Tahawwut Master Agreement, <http://www.isda.org/media/press/2010/press030110.html>

- Ισλαμικές εκδοχές των προαναφερθέντων παραγώγων επιτρέπονται υπό όρους και μόνο εφόσον γίνεται πρόσδεση σε πραγματικούς περιουσιακούς τίτλους κατά το πρότυπό των χρηματοπιστωτικών μέσων

Τηρουμένων αυτών, η υιοθέτηση εργαλείων εντός του επενδυτικού χαρτοφυλακίου για διαμοιρασμό κινδύνου είναι επιτρεπτή εφόσον χρησιμοποιούνται παράγωγα εγκεκριμένα από τις επιτροπές Σάρια.

Ας δούμε τα πιο γνωστά και ευρέως διαδεδομένα από αυτά που αναγνωρίζονται από τη πλειονότητα των σχολών.

Salam (αραβικά *سلا* *salām*)¹⁰⁷

Αποτελεί το ισλαμικό αντίστοιχο των forwards.

Ένα salam απαιτεί την σύμβαση πώλησης αντικείμενου με άμεση αποπληρωμή σε χρόνο t και παράδοση του αντικειμένου σε προσυμφωνημένη μεταχρονολογημένη συναλλαγή t_v

Είναι το ένα από τα δύο ισλαμικά παράγωγα το οποίο, παρά την προφανή δημιουργία υποχρέωσης στο πρόσωπο του πωλητή, υπό την έννοια της προσφοράς αγαθού με μελλοντική αποπληρωμή, επιτρέπεται κατά το Κοράνι ως εξαίρεση. Συνάπτοντας σύμβαση για αγαθό που δεν υπάρχει και φυσικά δεν ανήκει ακόμα στην κυριότητα του πωλητή προσκρούουμε σε *gharar* καθώς γεννάται κίνδυνος μη εκπλήρωσης της συναλλαγής. Επιπρόσθετα, εμπεριέχει *gharar* καθότι υπάρχει ο κίνδυνος να μη γίνει η παράδοση του συμφωνημένου αγαθού ή να μην τηρεί τα προσυμφωνημένα χαρακτηριστικά. Κατά τους Ulama, η λογική πίσω από αυτή την εξαίρεση προέρχεται από την ανάγκη ύπαρξης ρευστότητας προ της παραγωγής, μια ανάγκη που διαγνώστηκε ήδη στην αγροτική κοινωνία της πρώιμης ισλαμικής περιόδου και επιμελήθηκε για την κάλυψη της ώστε να είναι σε θέση οι αγρότες να έχουν τα απαραίτητα εφόδια μέχρι τη συγκομιδή. Συνεπώς το μικρό *gharar* που

¹⁰⁷ Hasan Kabir, Mahlknecht Michael: Islamic Capital Markets, Products and strategies, Wiley, West Sussex 2011 σελ 40-42, 148-149

γεννάνται από το αβέβαιο της παράδοσης θεραπεύεται από την ανάγκη προστασίας ολόκληρου κλάδου της οικονομίας.

Η διαφορά ισλαμικού salam και συμβατικού forward έγκειται σε τρία βασικά στοιχεία. Στο forward, τόσο η παράδοση όσο και η πληρωμή γίνονται σε μεταχρονολογημένη περίοδο (t_v), σε αντίθεση με το salam όπου η πληρωμή γίνεται άμεσα στην αρχή της σύμβασης και καθ ολοκληρίαν-εφάπαξ. Δεύτερον, στα forward συμβόλαια υπάρχει προσαύξηση της τιμής κατά συχνά μη σταθερό και προσυμφωνημένο τρόπο για να καλυφθούν έξοδα της συναλλαγής που έγκειται στη βούληση των μερών και συχνά χωρίς τήρηση τύπου, πρακτική που στο salam εμπίπτει στην απαγόρευση του riba (λόγο της προσαύξησης) και gharar (λόγο του αβέβαιου του ποσού της προσαύξησης αν είναι τοκοφόρο, συναλλαγματικό, με πρόσδεση σε δείκτη κλπ). Τέλος ο μη σαφής και ρητός προσδιορισμός τιμής, ποσότητας και χρόνου παράδοσης που συχνά συναντάμε σε συμβόλαια forward, είναι λόγοι ακυρότητας ενώ από μερικές νομικές σχολές¹⁰⁸ η συνύπαρξη εκδότη salam και παραγωγού στο ίδιο πρόσωπο είναι λόγοι ακύρωσης.

Παραθυράκι στον Ισλαμικό νόμο έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη ενός υποπροϊόντος, το parallel salam¹⁰⁹ το οποίο επιτρέπει την αμοιβαία εκκαθάριση χρέους. Η σκέψη εδώ είναι κατά την σύναψη ενός salam με παράδοση σε χρόνο t_v γίνεται η ταυτόχρονη σύναψη άλλου salam, με τρίτο μέρος και με αντικείμενο συναλλαγής τα ίδια αγαθά πάλι με παράδοση σε t_v κατά την ολοκλήρωση δηλαδή του πρώτου salam. Τα δύο salam τηρώντας τύπο είναι ανεξάρτητα το ένα με το άλλο και επιτρέπουν ευελιξία και ταχύτητα στη διενέργεια παράλληλων συναλλαγών, πρακτική που ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό η Μαλαισία και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα.

Istisna' (αραβικά استصناع istisnā)¹¹⁰

Το Istisna' είναι η δεύτερη κορανική εξαίρεση στο κομμάτι των παραγώγων ακολουθώντας τη λογική του salam κατ' αντιστοιχία της γεωργίας, έτσι και στη βιομηχανία απαιτείται κεφάλαιο πριν την κατά παραγγελία παραγωγή συγκεκριμένων

¹⁰⁸ Shafi'i και Maliki κυρίως

¹⁰⁹ Mufti Mujeeb: Bai Salam (Advance Purchase) and Parallel Salam in Islamic Finance, February 3rd 2011, Ανακτήθηκε από:
<https://uaelaws.wordpress.com/2011/02/03/bai-salam-advance-purchase-and-parallel-salam-in-islamic-finance/>

¹¹⁰ Όπως υπ. 107 σελ 40, 158 (Hasan Kabir, Mahlkecht Michael, 2011)

προϊόντων. Συνεπώς δομούμε μια σύμβαση πώλησης με προπληρωμή -όπως στο συμβόλαιο salam - για συγκεκριμένο προϊόν το οποίο στοχευμένα κατασκευάζεται και παραδίδεται σε μεταχρονολογημένη ημερομηνία t_n . Η ανάθεση γίνεται από τον αγοραστή στον κατασκευαστή συμπεριλαμβάνοντας τιμή αγοράς και κόστος εργασίας και πρώτων υλών.

Η διαφορά με το salam συνοψίζεται στο ότι ενώ τα αγαθά δεν υπάρχουν κατά τη στιγμή της σύναψης του *istisna'*, δεν απαιτείται η εφάπαξ αποπληρωμή που ποσού αλλά επιτρέπεται, κατόπιν συμφωνίας, η τμηματική ή σε ισόποσες δόσεις καταβολή του. Επίσης το *istisna'* αφορά αγαθά για τα οποία απαιτείται κατασκευή/δημιουργία τους¹¹¹ σε αντίθεση με το salam που δεν διευκρινίζεται η αιτία της παράδοσης σε ύστερο χρόνο, αν χρειάζεται κατασκευή ή όχι (π.χ. μίσθωση έργου). Τέλος, η ημερομηνία παράδοσης σε ένα συμβόλαιο *istisna'* μπορεί να αλλάξει με αντίκτυπο στη τιμή του η οποία σε αντίθεση με το salam δεν είναι εφάπαξ και εκ των προτέρων καταβεβλημένη με αποτέλεσμα να διατηρεί ο αγοραστής το δικαίωμα απόρριψης βάση συμβολαίου της αγοράς αν το συμφωνημένο αντικείμενο δεν έχει ήδη μπει σε διαδικασία παραγωγής ή αν δεν τηρεί τις τιθέμενες προδιαγραφές¹¹².

Μιμούμενοι τη λογική του parallel salam, το parallel *istisna'* αποτελεί μια σύμβαση με τρίτο μέρος της παραγωγής της ζητούμενης κατασκευής που έχει αιτηθεί ο αρχικός πελάτης (π.χ. η Ισλαμική Τράπεζα που συνάπτει με πελάτη της πώληση *istisna'* αναθέτει κατά όμοιο τρόπο την κατασκευή των ζητουμένων από τρίτο μέρος με μελλοντική παράδοση).

Urboun (αραβικά **العربون**)

Μεταφράζεται ως το αντίστοιχο συμβατικό call option και συνοδεύει συχνά συμβάσεις murabaha. Αποτελείται από:

- μια προκαταβολή που δίνεται για την αγορά του στοιχείου

¹¹¹ Βιομηχανικά προϊόντα

¹¹² Ahmed Mohieddin Ahmed, Abu Ghuddah Abdul Sattar: Shariah Opinion (Fatwa) On Istisna', Contracting & Salam, Al-Baraka Banking Group Department of Research & Development, 2007, Ανακτήθηκε από: <http://www.albaraka.com/media/pdf/Research-Studies/RSIS-200706201-EN.pdf>

- το *khiyar*¹¹³, το δικαίωμα να προβεί ή όχι σε αυτή τη συναλλαγή σε μεταχρονολογημένο αλλά συμφωνημένο διάστημα¹¹⁴

Ο αγοραστής καταβάλλει μια προκαταβολή για τη σύναψη σύμβασης πώλησης ενώ παράλληλα διατηρεί το δικαίωμα να ακυρώσει εντός διαστήματος τριών ημερών τη συναλλαγή. Σε περίπτωση που προχωρήσουν τα μέρη στην αγοραπωλησία, η προκαταβολή μετρά ως προς την τιμή. Σε αντίθετη περίπτωση ο αγοραστής ασκεί το δικαίωμα ακύρωσης και η καταβληθείσα προκαταβολή παρακρατείται από τον πωλητή ως αποζημίωση και ο αγοραστής δεν έχει αξίωση αποζημίωσης επί του ποσού αυτού.

Καθώς τα δικαιώματα ως γενικός κανόνας δεν μπορούν αυτούσια να είναι αντικείμενα συναλλαγής, τόσο η προκαταβολή όσο και το δικαίωμα *khiyar* (όπως και στην περίπτωση του *ijara*, παρότι αποτελεί αντικείμενο ξεχωριστής σύμβασης εν τούτοις δεν μπορεί να υπάρξει αυτούσιο αλλά μόνο ως δορυφόρος του *Ijara*) κρίνονται τμήμα του παραγώγου *urboun*.

Υβριδικά Παράγωγα¹¹⁵

Παρά την έλλειψη σαφούς απαγόρευσης των υβριδικών παραγώγων όπως αυτά νοούνται στη παραδοσιακή τραπεζική, υπό την έννοια του συνδιασμού των παραγώγων μεταξύ τους για τη δημιουργία νέων, κρίνει η Ισλαμική Τραπεζική ιδιαίτερα επιφυλακτικά το κατά πόσον αυτά είναι επιτρεπτά και σύμφωνα με τη Σάρια. Οι ίδιες οι σχολές νομοθετικής σκέψης ενώ δεν απορρίπτουν την ιδέα χρήσης υβριδίων, παρόλα αυτά δεν δέχονται τις δυτικές προτάσεις παρά την αποδεδειγμένη τους χρησιμότητα (αφού κατακρίνουν εν τη γενέσει τους το σύνολο των δυτικών παραγώγων) και ισχυρίζονται ότι επενδυτικά διαπραγματεύσιμα προϊόντα που συνδυάζουν στοιχεία χρέους οφείλουν να συνάδουν με τις επιταγές του Ισλαμικού Νόμου με την ερμηνεία που του αποδίδει η κάθε σχολή.

¹¹³ Βλέπε *Ijara* σελ 42

¹¹⁴ *Maliki* και *Hanafi* αναγνωρίζουν το δικαίωμα *khiyar* αποκλειστικά στο προϊόν *ijara* και συνεπώς απορρίπτουν τη χρήση *urboun*

¹¹⁵ *Mihajat Muhammad Iman Sastra: Hybrid Contract in Islamic Banking and Finance: A Proposed Shariah Principles and Parameters for Product Development, Islamic Management and Business Vol 7 No 16, 2015, Ανακτήθηκε από:*
<http://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/viewFile/22935/23468>

Η διαχείριση και η στάθμιση του κινδύνου είναι καθοριστικής σημασίας για τη σταθερότητα και μακροήμερευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Κριτικοί σχολιάζουν ότι η καθυστέρηση έγκρισης νέων παραγώγων καθώς και τα κωλύματα που παρουσιάζουν ως προς τις διαδικασίες και την ομόφωνη χρησιμοποίησή τους καθιστούν το κομμάτι αυτό της Ισλαμικής Τραπεζικής ελλιπές και χρίζον ανάπτυξης.

ΙΣΛΑΜΙΚΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ

Κατά την άνθιση της Ισλαμικής Τραπεζικής τη δεκαετία του '60, η διχογνωμία των σχολών για την ορθότερη πρακτική καθώς και η καχυποψία των μουσουλμάνων για την τήρηση των αρχών της Σάρια από τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα οδήγησαν στη δημιουργία δυο σωμάτων, ενός εντός των ιδρυμάτων, την Επιτροπή της Σάρια και ένα εξωτερικό, τον Ισλαμικό Συμβούλιο Χρηματοοικονομικών Υπηρεσιών, για τον έλεγχο και την εποπτεία των δραστηριοτήτων τους, ώστε να μπορούν ανεξάρτητα και αμερόληπτα να γνωμοδοτούν.

Στη συνέχεια κρίθηκε απαραίτητη η δημιουργία οργανισμών, κατά τα δυτικά πρότυπα αλλά με στόχευση στον ισλαμικό κόσμο, για χρηματοδότηση έργων ανάπτυξης και υποδομής και γενικότερης ανόδου του βιοτικού επιπέδου του μουσουλμανικού πληθυσμού με ταυτόχρονη εναρμόνιση σε θέματα οικονομίας, πολιτισμού και εκπαίδευσης. Κατά συνέπεια με πρωτοβουλίες του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας που κατά κύριο λόγο χρηματοδότησε την προσπάθεια, συστάθηκαν η Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης και ο Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης.

Τέλος, ο Οργανισμός Λογιστικής και Ελεγκτικής των Ισλαμικών Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων έδωσε απάντηση στην ανάγκη ομοιομορφίας και κανονικότητας στις πολιτικές που ακολουθούν χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ελεγκτικοί μηχανισμοί και λογιστικά σχήματα, εκδίδοντας πρότυπα νομοθετικού και λογιστικού περιεχομένου των οποίων τη διάδοση και διείσδυση κρίνεται απαραίτητη για την επίτευξη διαφάνειας και αξιοπιστίας τόσο από το μουσουλμανικό όσο και από το δυτικό κόσμο.

Επιτροπή Σάρια¹¹⁶

Για την εξασφάλιση της τήρησης των επιταγών του Ισλαμικού Νόμου, συστήνεται εντός των ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων ένα ανεξάρτητο όργανο αποτελούμενο από Ulama, οι οποίοι φροντίζουν για:

¹¹⁶ Kettell Brian: Introduction to Islamic Banking and Finance, Wiley, Chichester 2011 σελ 44 επ.

- την έκδοση οδηγιών και εκθέσεων για τις υπηρεσίες και τα προϊόντα που αναλαμβάνει να διαθέσει το ίδρυμα ώστε να ακολουθούν τον Ισλαμικό Νόμο
- τον έλεγχο ότι οι οδηγίες τους τηρούνται και εφαρμόζονται στις δραστηριότητες του ιδρύματος
- την επόπτευση ότι οι αρχές που επιβάλλει ο ΟΛΕΙΧΙ¹¹⁷ τηρούνται από τη Τράπεζα
- την εκπαίδευση στη Fiqh και τη Σάρια ώστε οι fatwa που εκδίδονται να είναι συμβατές τόσο με προηγούμενες αποφάσεις της Επιτροπής όσο και με το γενικότερο πνεύμα του νόμου

Οι αποφάσεις αυτές είναι δεσμευτικές για το χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ενώ είναι αρμόδια για τον υπολογισμό και επίβλεψη του zakat. Ακόμη υπάγεται στην Επιτροπή η πιστοποίηση της συμβατότητας με τη Σάρια καθώς και η ανεύρεση νέων προϊόντων που μπορεί να προσφέρει το ίδρυμα στους πελάτες της.

Ισλαμικό Συμβούλιο Χρηματοοικονομικών Υπηρεσιών¹¹⁸

Συστάθηκε στη Κουάλα Λουμπούρ της Μαλαισίας το 2003 για τη ρύθμιση, επόπτευση και καθορισμό προτύπων των προσφερόμενων ισλαμικών χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Ως διεθνές όργανο είναι το αποτέλεσμα συνεργασίας ενός συνόλου χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, κεντρικών τραπεζών, της Ισλαμικής Τράπεζας Ανάπτυξης, του ΟΛΕΙΧΙ και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου των οποίων το έργο συνεπικουρεί¹¹⁹. Στόχος του ΙΣΧΥ η σταθερότητα, διαφάνεια και ανθεκτικότητα του ισλαμικού χρηματοοικονομικού οικοδομήματος, αριθμεί μέχρι τον Απρίλιο του 2017 183 μέλη ενώ η υιοθέτηση των προτύπων του έχει εθελοντικό -μη δεσμευτικό- χαρακτήρα.

Τα πρότυπα που εκδίδει συμπληρώνουν άλλα διεθνή πρότυπα όπως αυτά της Επιτροπής της Βασιλείας, προσαρμόζοντας τα στις απαιτήσεις της Σάρια.

Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης¹²⁰

Κατά τα πρότυπα της Παγκόσμιας Τράπεζας, η Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης «προσπαθεί να καταπολεμήσει τη φτώχεια, να προωθήσει την ανθρώπινη ανάπτυξη, την επιστήμη, την τεχνολογία, την ισλαμική οικονομία, τραπεζική και χρηματοοικονομική και να εμπλουτίσει τη συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και σε συνεργασία με τους αναπτυξιακούς εταίρους».

¹¹⁷ Βλέπε ΟΛΕΙΧΙ σελ 55

¹¹⁸ Πηγή: Islamic Financial Services Board, <http://www.ifsb.org/>

¹¹⁹ Για Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης και ΟΛΕΙΧΙ βλέπε παρακάτω σελ 55

¹²⁰ Πηγή: Islamic Development Bank, <https://www.isdb-pilot.org/>

Ιδρύθηκε το 1973 στη Τζέντα του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας και αποτελείται αυτή τη στιγμή από 57 κράτη μέλη, τα οποία οφείλουν ταυτόχρονα να είναι μέλη του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης. Συμβάλλει τόσο με οικονομικούς πόρους όσο με ανθρώπινο δυναμικό και τεχνογνωσία, σε δημόσια έργα, έργα ανάπτυξης και πληθώρα εκπαιδευτικών προγραμμάτων ενώ λειτουργεί ως δανειστής έκτακτης ανάγκης για τα κράτη μέλη της σε περιόδους κρίσης.

Τέλος έχει οριστεί ως Γενικός Παρατηρητής του ΟΗΕ και κατέχει βαθμολογία AAA αξιοπιστίας από τους Οίκους αξιολόγησης Moody's και Standard & Poor's.

Οργανισμός Ισλαμικής Διάσκεψης¹²¹

Ο παλαιότερος διεθνής οργανισμός για τη ρύθμιση θεμάτων του ισλαμικού πληθυσμού και δεύτερος μεγαλύτερος σε αριθμό μελών μετά τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, συστάθηκε στη Τζέντα του Βασιλείου της Σαουδικής Αραβίας το 1969 για τη προάσπιση των συμφερόντων του μουσουλμανικού κόσμου -της Ummah, προωθώντας την ειρήνη και τη συνεργασία. Έναυσμα της συσπείρωσης ήταν η αραβοϊσραηλινή πόλωση που οδήγησε σε συντονισμό κοινωνικών, πολιτιστικών και φυσικά οικονομικών δράσεων με ιδιαίτερη συνδρομή στο έργο της Ισλαμικής Τράπεζας Ανάπτυξης.

Με 57 μέλη κατέχει μόνιμη θέση αντιπροσώπευσης τόσο στον ΟΗΕ όσο και στην ΕΕ ενώ η Ρωσία και η Ταϊλάνδη κατέχουν ρόλο παρατηρητή.

Οργανισμός Λογιστικής και Ελεγκτικής των Ισλαμικών Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων¹²²

Μη Κυβερνητική Οργάνωση με έδρα το Μπαχρέιν συστάθηκε το 1991 για:

- την ανάπτυξη, διάδοση και βελτιστοποίηση λογιστικών και ελεγκτικών προτύπων ηθικής και διακυβέρνησης των ισλαμικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων υπό το πρίσμα της Σάρια
 - την επίτευξη κανονικότητας και συμμόρφωσης όσον αφορά τις αποφάσεις των Επιτροπών της Σάρια των διαφόρων ιδρυμάτων ώστε να αποφεύγονται αντικρουόμενες και ασυνεπείς αποφάσεις fatwa
 - τη διείσδυση των προτύπων αυτών στο σύνολο των νομοθετικών σχημάτων, πιστωτικών ιδρυμάτων, λογιστικών και ελεγκτικών εταιριών με απώτερο στόχο τη διάδοση της γνώσης, την επίτευξη διαφάνειας και της ενθάρρυνσης του επαγγελματισμού

¹²¹ Πηγή: Organization of Islamic Cooperation, <http://www.oic-oci.org/home/?lan=en>

¹²² Πηγή: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, <http://aaoifi.com/>

Τα πρότυπα του ΟΛΕΙΧΙ έχουν υιοθετηθεί ως δεσμευτικά από το Μπαχρέιν, το Ομάν, τη Συρία, το Πακιστάν το Σουδάν και την Ισλαμική Τράπεζα Ανάπτυξης ενώ πολλές χώρες τα ακολουθούν εθελοντικά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Με τον απόηχο της παγκόσμιας ύφεσης να διαφαίνεται ακόμη εν έτη 2020 στην παγκόσμια οικονομία, οι πραγματικές προκλήσεις για τον συνεχώς αναπτυσσόμενο χρηματοπιστωτικό τομέα μόλις ξεκινούν. Οι αρχές, τα μέσα και η διαχείριση ήδη αναθεωρούνται σε μια προσπάθεια ενσωμάτωσης συστημάτων ελέγχου και εξυγίανσης άλλων τρόπων πρόβλεψης μελλοντικών κρίσεων.

Τα στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, δείχνουν τις καλύτερες επιδόσεις των Ισλαμικών Χρηματοπιστωτικών Ιδρυμάτων σε αυτό το διάστημα σε σύγκριση με τα συμβατικά, καθώς και την πολλά υποσχόμενη ανέλιξη που αυτά παρουσιάζουν με μεγάλες δυνατότητες εκμετάλλευσης αυτής της δυναμικής και επέκτασης της σε περισσότερες χώρες.

Η συμβολή της Ισλαμικής Τραπεζικής στη σταθερότητα των αγορών βασίζεται στην υιοθέτηση εναλλακτικών τρόπων διαχείρισης των κινδύνων με κατανομή αυτών μεταξύ των μερών και τη στήριξη τους σε πραγματικά περιουσιακά στοιχεία. Η αυστηρή στάση που κρατά απέναντι στην έννοια του χρέους και τις συνθήκες ανταλλαγής του, καθιστούν το σύστημα πιο ανθεκτικό στους κλυδωνισμούς της αγοράς και λιγότερο εκτεθειμένο στις απορρυθμίσεις.

Όπως κάθε σύστημα, η Ισλαμική Πιστωτική Διαμεσολάβηση έχει να αντιμετωπίσει ορισμένες αδυναμίες της ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις μελλοντικές προκλήσεις. Η διαχείριση της ρευστότητας, η ελλιπή γνώση από την πλειονότητα του τραπεζικού κόσμου των αρχών της Σάρια και το μη άρτιο νομικό πλαίσιο, αποτελούν τις κυριότερες εξ αυτών.

Η αντιμετώπιση των αδυναμιών με ταυτόχρονη εξάπλωση του συστήματος, θα συμβάλει στην προσφορά πιο συνεπών προϊόντων, τυποποιημένων, με γνώμονα την εξυπηρέτηση των αναγκών για τις οποίες δημιουργήθηκε, με τήρηση δηλαδή των αρχών της Σάρια.

Η πραγματική άνθιση της Ισλαμικής Πιστωτικής Διαμεσολάβησης απαιτεί από τους υπεύθυνους να επωφεληθούν από τα διδάγματα των κρίσεων και να υιοθετήσουν τα πλέον ωφέλιμα στοιχεία του συμβατικού συστήματος προσαρμόζοντας τα στις ιδιαίτερες απαιτήσεις. Και αντίστροφα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Cecchetti, Schoenholtz: Χρήμα - Τράπεζες και Χρηματοπιστωτικές Αγορές, Π.Χ. Πασχαλίδης-Broken Hill, 1^η ελληνική έκδοση, Κύπρος 2016
- Deringil Selim: Η Καλά Προστατευόμενη Επικράτεια Ιδεολογία και νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876-1909), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2003
- Houрани Albert: Η Ιστορία του Αραβικού κόσμου, Εκδόσεις Ψυχογιός, 5^η έκδοση, Αθήνα 2012
- Lewis Bernard: Οι Άραβες στην Ιστορία, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1993. (αρχ. έκδοση 1958 Oxford University Press
- Αγγελόπουλος Χ. Παναγιώτης: Τράπεζες και Χρηματοπιστωτικό Σύστημα, γ' έκδοση, Εκδόσεις Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2010
- Αλεξάκης Χρ., Τσικούρας Α.: Ισλαμική Χρηματοοικονομική και Τραπεζική: Εισαγωγικά Στοιχεία, Εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα 2010
- Βασιλειάδου Ελπίδα Νικολέτα: Νομικές Προεκτάσεις και Συγκριτική Μελέτη του Ισλαμικού και του Συμβατικού Χρηματοπιστωτικού Συστήματος (διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2014
- Γεωργιάδης Σ. Απόστολος: Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3^η έκδοση, Αθήνα 2007
- Γκόρτσος Χρ. Βλ.: Εισαγωγή στο Διεθνές Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011
- Κοντός Γ.: Λογιστική Τραπεζών και Εταιρειών Leasing και Factoring, β' έκδοση, Εκδόσεις Διπλογραφία, Αθήνα 2010
- Λαζαρίδης Θεμιστοκλής, Δρυμπέτας Ευάγγελος: Εταιρική Διακυβέρνηση Διεθνούς Πρακτική και Ελληνική Εμπειρία, Εκδόσεις Σοφία, Θεσσαλονίκη 2011
- Μάζης Θ. Ιωάννης: Γεωγραφία του Ισλαμικού Κινήματος στη Μέση ανατολή, 3^η έκδοση, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2012
- Μαριόρας Μ.: Ο διάλογος δυτικής και μουσουλμανικής ισλαμολογίας για τη Sharia: Προφήτης και Νόμος στο Ισλάμ, Θεολογική Βιβλιοθήκη Ιωάννη και Νικόλαου Καρμίρη, Αθήνα 2014
- Προβόπουλος Γ., Καπόπουλος Π.: Η Δυναμική του χρηματοοικονομικού Συστήματος, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2001
- Σακκάς Δ. Γιάννης: Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή, Ιστορία και Κοινωνία, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002

Τσικούρας Αλέξανδρος: Εφαρμογή της Σάρια για τη δημιουργία Ισλαμικού δείκτη στο Χρηματιστήριο Αθηνών και εμπειρική συγκριτική ανάλυση του Ισλαμικού και του Γενικού Δείκτη του Χρηματιστηρίου Αθηνών (διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Πειραιώς 2012

Το Ιερό Κοράνιο, Απόδοση στην Ελληνική από τη Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 2002

Ξένη

Balala Maha-Hanaan: Islamic Finance and law: Theory and practice in a globalized world, Palgrave Macmillan, NY 2011

Bernard G Weiss (ed.): Studies in Islamic legal theory, Brill editions, Leiden 2002

Brustad K., Al-Batal M., Tonsi A.: Al-Kitaab fii Ta'allum al-'Arabiyya, 2nd edition, Georgetown University Press, September 2004

Classen Albrecht (ed): East meets West in the Middle Ages and Early Modern Times, De Gruyter, Berlin 2013

El Gamal Mahmoud: Islamic Finance: Law, economics and practice, Cambridge University Press, NY 2006

Esposito John L. (ed.): The Oxford History of Islam, Oxford University Press, NY 1999

Grier Robin M.: Colonial legacies and economic growth, Kluwer Academic Publishers, The Netherlands 1999 σελ 317 επ.

Hasan Kabir, Mahlknecht Michael: Islamic Capital Markets, Products and strategies, Wiley, West Sussex 2011

Heydemann Steven (ed): War, Institutions and Social Change in the Middle East, University of California Press, London 2000

Irwin Robert.: The Middle East in the Middle Ages : The early Mamluk sultanate, 1250-1382, University of Michigan Library, Illinois 1986

Kabir M. Hassan, Mervyn K. Lewis (ed): Handbook of Islamic banking, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007

Kennedy Hugh: The armies of the Caliphs: military and society in the early Islamic state, Routledge, New York, 2001

Kettell Brian: Introduction to Islamic Banking and Finance, Wiley, Chichester 2011

Koehler Benedict.: Early Islam and the Birth of Capitalism, Lexington Books, London 2014

- Rogerson B.: The heirs of Prophet Muhammad, Hachette Digital, London 2006
- Safari M., Ariff M., Mohamad S.: Sukuk Securities: New way of debt contracting, John Wiley and sons, Malaysia 2014
- Talal Asad: Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam, Johns Hopkins University Press, 1993
- Tarmizi Erwandi: Haram Wealth: Contemporary Muamalah, Berkat Mulia Insani Publishing, 5th Edition, Bogor 2013
- Tariq Alrifai: Islamic finance and the new financial system: an ethical approach to preventing future financial crises, Wiley, Singapore 2015
- Udovitch A., Bankers without Banks: Commerce, Banking and Society in the Islamic World of the Middle Ages in the Dawn of Modern Banking, Center for Medieval and Renaissance Studies, University of California, Los Angeles 1979

Άρθρα

- Ahmed Mohieddin Ahmed, Abu Ghuddah Abdul Sattar: Shariah Opinion (Fatwa) On Istisna', Contracting & Salam, Al-Baraka Banking Group Department of Research & Development, 2007, Ανακτήθηκε από:
<http://www.albaraka.com/media/pdf/Research-Studies/RSIS-200706201-EN.pdf>
- Bernard Lewis: Islamic Revolution: An Exchange, *New York Review of Books*, April 28th 1988, Ανακτήθηκε από:
<http://www.nybooks.com/articles/1988/01/21/islamic-revolution/>
- Brookner Sasha: The Golden Age of Islam, Huffington post, March 2013, Ανακτήθηκε από: http://www.huffingtonpost.com/sasha-brookner/the-golden-age-of-islam_b_1941608.html
- El-Gamal Mahmoud: An Economic Explication of the Prohibition of Gharar in Classical Islamic Jurisprudence, 4th International Conference on Islamic Economics, Leicester, UK, May 2001, Ανακτήθηκε από:
<http://instituteofhalalinvesting.org/content/el-gamal/gharar.pdf>
- El-Gamal Mahmoud: Islamic Bank Corporate Governance and Regulation: A Call for Mutualization, Rice University , Research Gate, May 3rd 2016, Ανακτήθηκε από:
https://www.researchgate.net/profile/Mahmoud_El-Gamal/publication/254284904_Islamic_Bank_Corporate_Governance_and_Regulation_A_Call_for_Mutualization/links/5728ae6708ae2efb7de18.pdf
- Ghazanhar M. Shaikh: Capitalist Traditions in Early Arab-Islamic Civilization, Muslim Heritage, 2007, Ανακτήθηκε από:
<http://www.muslimheritage.com/article/capitalist-traditions-early-arab-islamic-civilization>

- Hadjiemmanuil Christos: Limits on state-funded bailouts in the EU bank resolution regime, EBI Working Paper Series No 2, European Banking Institute, 2017
- Hall John: Sunni and Shia muslims: Islam's 1,400-year-old divide explained, The Independent, January 4th 2016, Ανακτήθηκε από:
<http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/sunni-and-shia-islams-1400-year-old-divide-explained-a6796131.html>
- Iqbal Khan: The Global Sukuk Market: Overview and Growth Potential, World Bank-IMF Annual Meetings, September 2011, Ανακτήθηκε από:
http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/IK_Presentation_Overview_Sukuk_Market_Growth_Potential.pdf
- Mihajat Muhammad Iman Sastra: Hybrid Contract in Islamic Banking and Finance: A Proposed Shariah Principles and Parameters for Product Development, Islamic Management and Business Vol 7 No 16, 2015, Ανακτήθηκε από:
<http://www.iiste.org/Journals/index.php/EJBM/article/viewFile/22935/23468>
- Mufti Mujeeb: Bai Salam (Advance Purchase) and Parallel Salam in Islamic Finance, February 3rd 2011, Ανακτήθηκε από:
<https://uaelaws.wordpress.com/2011/02/03/bai-salam-advance-purchase-and-parallel-salam-in-islamic-finance/>
- Nidal Alsayed: The Uses and Misuses of Commodity Murabaha: Islamic Economic Perspective, The Global University In Islamic Finance (INCEIF), Munich Personal RePEc Paper No. 20262, January 10th 2010, Ανακτήθηκε από:
https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20262/1/MPRA_paper_20262.pdf
- Parvez Hasan: Learning from the Past: A Fifty-year Perspective on Pakistan's Development, The Pakistan Development Review 36 Vol. 4 Part I, Winter 1997 pp. 355—402, Ανακτήθηκε από: <https://core.ac.uk/download/pdf/7203190.pdf>
- Rammal G. Hussein: Financing Through Musharaka: Principles and Application, Business Quest. Ανακτήθηκε από:
<http://www.westga.edu/~bquest/2004/musharaka.htm>
- Solé Juan: Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems, International Monetary Fund Working Paper, WP 7/175, July 2007
- Speight, R. Marston: Hadith, Oxford Islamic Studies, June 17th 2017, Ανακτήθηκε από: <http://www.oxfordislamicstudies.com/print/opr/t236/e0286>
- Wilhide Anduin: Muslim Migration to Europe, University of Minnesota, June 17th 2015, Ανακτήθηκε από: <https://cla.umn.edu/ihr/news-events/other/muslim-migration-europe>

Yonko Chuklev: Why London Will Remain the Islamic Finance Hub of the West, The Market Mogul, May 29th 2017, Ανακτήθηκε από:
<http://themarketmogul.com/london-islamic-finance-hub-west/>

Zaimeche Salah: Early rise of Islam (632-700), BBC Religions, September 3rd 2009, Ανακτήθηκε από:
http://www.bbc.co.uk/religion/religions/islam/history/earlyrise_1.shtml

Κουργιώτης Πάνος: Τζιχάντ και τζιχαντισμός, Περιοδικό Άρδην τ. 100, 21 Οκτωβρίου 2015, Ανακτήθηκε από: <http://ardin-rixi.gr/archives/19599>

Ηλεκτρονικές Πηγές

Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial:

- <http://aaoifi.com/>

Banque Du Caire:

- <http://www.banqueducaire.com/English/AboutBDC/Pages/AboutBDCHome.aspx>

Central Intelligence Agency Factbook:

- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2122.html>

Encyclopedia Britannica:

- <https://www.britannica.com/place/British-Empire>
- <https://www.britannica.com/topic/hajj>

Faisal Islamic Bank of Egypt:

- <http://www.faisalbank.com.eg/FIB/english/about-us/incorporation-history.html>

International Islamic Financial Market:

- <http://www.iifm.net/>

International Monetary Fund:

- <https://www.imf.org/>
- <https://www.imf.org/external/np/sta/fd/>

International Swaps and Derivatives Association:

- <http://www2.isda.org/>
- Tahawwut (Hedging) Master Agreement:
<http://www.isda.org/media/press/2010/press030110.html>

Islamic Finance Services Board:

- <http://www.ifsb.org/>

Islamic Finance Terms:

- <http://www.investment-and-finance.net>
- <http://www.islamic-finance.com>

Islamic Relief, Zakat FAQs:

- <http://www.islamic-relief.org.uk/about-us/what-we-do/zakat/zakat-faqs/>

Muslim Aid, Zakat Calculator:

- <https://www.muslimaid.org/zakat-calculator/>

Organization for Economic Co-operation and Development MENA:

- <http://www.oecd.org/mena/>

Organization of Islamic Cooperation:

- <http://www.oic-oci.org/home/?lan=en>

Sukuk Asset Securitisation:

- <https://www.sukuk.com/sukuk-profile/>

Tabung Haji:

- <http://www.tabunghaji.gov.my/information>

The World Bank

- <http://www.worldbank.org/>

